

EDUSJA

Wydawnictwo Młoda Polska

TYGODNIK

Nr. 10 10.11.2014

Barok cz.1

Nr 10

Lektura
„Świętoszek”
„Don Kichot”

BAROK (XVII w.) – MAPA MYŚLI

- Barok przypada na czasy wojen i zarazy – dlatego będzie epoką metafizyczną, dominujące tematy to: śmierć, religia, Bóg i piekło.
- Barok rodzi się we Włoszech – jako nurt w poezji: **marinizm**.
- Barok nie jest w Europie jednorodny: w Hiszpanii zaowocuje poezją metafizyczną i Don Kichotem, we Francji – rozkwitem klasycyzmu i komediami Moliera.
- Barok w Polsce to szczytowa faza sarmatyzmu – u nas kultura barokowa to dwa główne nurty: ziemiański i dworski.

MOTYWY

- szatan
- śmierć
- czas
- Bóg
- piekło

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY EPOKI:

- religijność i mistycyzm w treści dzieł
- poczucie niepokoju, przemijalności, kruchości istnienia
- dążenie do udziwnionej, zaskakującej formy wyrazu
- atmosfera niepokoju
- dysharmonia, ekspresja w wyrażaniu myśli
- bogactwo formy dzieł literatury i sztuki (czasem sztuczność).

UMIESZCZENIE W CZASIE:

Europa

- Początek – II połowa XVI w. (marinizm we Włoszech)
- Koniec – lata trzydzieste XVIII w. (rokoko – faza schyłkowa epoki)

WYDARZENIA

1545-1563 – sobór trydencki – rusza kontrreformacja

1598 – edykt w Nantes – koniec wojen religijnych

XVII w.

1603 – umiera królowa Elżbieta. Koniec epoki elżbietańskiej w Anglii

1618-1648 – wojna trzydziestoletnia

1600 – *Hamlet* Szekspira

1600 – spalenie na stosie Giordana Bruna

1605 – ukazuje się pierwsza część *Don Kichot z La Manczy* Miguela Cervante-sa, druga w 1615.

1621 – zwycięstwo pod Chocimiem

1636 – *Cyd* Corneille’a

1624 – rządy kardynała Richelieu we Francji

1635 – powstaje Akademia Francuska

1664 – Molier wystawia *Świętoszka*

1667 – Milton: *Raj utracony*

1640 – Rewolucja w Anglii,

1649 – ścięcie króla Karola Stuarta, Anglia republiką

1653-1658 – rządy Cromwella w Anglii

1660 – powrót monarchii w Anglii (Karol II).

1643-1715 – rządy króla Ludwika XIV we Francji (szczyt absolutyzmu)

1648 – Fronda we Francji (bunt szlachty przeciw rządowi kardynała Mazariniego)

1664 – ukazuje się *Świętoszek* Moliera

1683 – bitwa pod Wiedniem, zwycięstwo pod wodzą Jana III Sobieskiego, Euro-pa niweczy zagrożenie tureckie.

OSOBOWOŚCI EPOKI

• **Ludwik XIV** – Król Słońce. Twórca monarchii absolutnej oraz dominującej pozycji Francji w Europie.

• **Kardynał Mazarini**. Dyplomata, szara eminencja francuskiej władzy. Przeciw niemu zbuntowała się szlachta francuska (Fronde).

• **Kardynał Richelieu**, mąż stanu, minister, umacniał władzę królewską we Francji.

• **Jan III Sobieski**. Polski król, ale dla Europy przede wszystkim pogromca Turków pod Wiedniem.

• **Oliver Cromwell** – przywódca rewolucji w Anglii, protektor, sprawował władzę w latach 1653–1658.

WIELCY FILOZOFOWIE

- Kartezjusz
- Blaise Pascal
- Baruch Spinoza
- Gottfried Leibniz
- John Locke
- Galileusz

SZTUKA BAROKU

WIELCY MISTRZOWIE SZTUKI BAROKU

Hiszpanie

- El Greco
- Diego Velázquez
- Bartolomé Estéban Murillo

Włosi

- Caravaggio
- Giovanni Bernini (rzeźba)
- Francesco Borromini (architektura)

Francuzi

- Georges de la Tour
- Nicolas Poussin

Holendrzy

- Rembrandt van Rijn
- Frans Hals

Sztuka flamandzka

- Peter Paul Rubens
- Anton van Dyck

WAŻNE DZIEŁA SZTUKI

- *Złożenie do grobu* Caravaggia,
- *Ekstaza św. Teresy* rzeźba Berniego,
- *Wymarsz strzelców* Rembrandta van Rijn,
- *Wykład anatomii doktora Tulpa* Rembrandta van Rijn,
- *Panny dworskie* Diego Velázqueza,
- *Widok Toledo* El Greca,
- *Maria Magdalena* Georgesa de la Toura,
- *Natchnienie poety* Nicolasa Pous-sina,
- *Trzy Gracje* Petera Paula Rubensa.

BAROKOWE GATUNKI

- sonety – Szekspir
- komedie – Molier, Lope de Vega, Corneille
- tragedie – Szekspir, Corneille, Racine
- epos – Tasso, Milton
- tragikomedia – Corneille
- bajki – La Fontaine
- powieść – Cervantes
- do tego w Polsce rozwinie się pamiętnikarstwo!

LITERATURA BAROKU

HISZPANIA

gongoryzm

- Luis de Góngora
- Miguel Cervantes
- Lope de Vega
- Calderon

WŁOCHY

marinizm

- Giambattista Marino
- Torquato Tasso

ANGLIA

poeci metafizyczni

- John Donne
- Szekspir
- John Milton
- George Herbert

FRANCJA

klasycyzm – Molier

- Molier
- Pierre Corneille
- Jean de Lafontaine

klasycyzm

POLSKA

sarmatyzm

Wacław Potocki Jan Chryzostom Pasek

poezja dworska

Jan Andrzej Morsztyn

WIELKIE DZIEŁA EPOKI

- *Jerozolima wyzwolona*
- *Don Kichot*
- *Świętoszek*
- *Raj utracony*
- *Cyd*

OKOLICZNOŚCI HISTORYCZNE

KONTRREFORMACJA

Ruch Kościoła powołany przeciw reformacji. W latach 1545–1563 w Trydencie obradował sobór powszechny, który podjął szereg decyzji mających przyczynić się do ochrony interesów Kościoła. Sobór uznał, że tolerancja religijna jest niemożliwa, że jest powodem zamętu i upadku norm moralnych, należy zatem uczynić wszystko, aby rozwijała się jedna tylko religia. Trybunał Inkwizycji, specjalny kościelny sąd, tropił wszelkie odstępstwa od wiary katolickiej i surowo karał heretyków. Ograniczono bardzo wolność słowa, tworząc indeks ksiąg zakazanych.

WOJNA TRZYDZIESTOLETNIA

Jeden z najokrutniejszych konfliktów w dziejach, obejmujący swym zasięgiem niemal całą ówczesną Europę. Zaczął się od zamieszek między państwami protestanckimi a katolickimi na terenie Rzeszy Niemieckiej. Kolejne państwa przyłączały się do wojny po jednej lub drugiej stronie, pustosząc ogromne obszary Europy. Oblicza się, że u progu wojny Cesarstwo Niemieckie liczyło 16 milionów obywateli, a pod koniec – mniej niż 10 milionów. Spalone i doszczętnie zniszczone zostało około jednej trzeciej terytorium, w tym wiele bujnie rozwijających się uprzednio miast. Przyczyniło się to także do znacznego obniżenia się poziomu intelektualnego ludności. Wojnie położył kres pokój westfalski w roku 1648 – utwierdził on faktyczne rozbięcie cesarstwa.

ABSOLUTYZM

Ustrój oparty na absolutnej i bezdyskusyjnej władzy króla. Rozwijał się we Francji od czasów Ludwika XIII, ale apogeum osiągnął za czasów Ludwika XIV, zwanego Królem Słońcem, i stał się modelem wzorcowym dla Europy. Król traktowany był jako nieomylny namiestnik Boga – od Boga bowiem pochodzić miała jego władza. Dwór królewski olśniewał coraz większym przepychem, ale społeczeństwo ubożało. Dwór był centrum polityki, kultury, mody i... intryg. Taki system doprowadził w końcu do wybuchu rewolucji francuskiej.

DWAJ WAZNI FILOZOFOWIE

KARTEZJUSZ (RENÉ DESCARTES) (1595-1650)

Autor słów: *Cogito ergo sum* – Myślę, więc jestem.

Dzieło: *Krytyka czystego rozumu*

Ludzki rozum, myślenie, poszukiwanie – tylko tego człowiek może być pewny, Kartezjusz odrzucał poznanie pozanaukowe. Poszukiwał „metody” – sposobu skutecznego dochodzenia do prawdy. Zanegował dotychczasowe dokonania filozofów. Sposoby rozumowania, z którymi się zetknął, uważał za niewystarczające. Myśl, pracę rozumu uznawał za podstawę metody pozwalającej odkryć wszelkie prawa świata. Było to nowatorskie w czasach baroku, kiedy wielką rolę przypisywano poznaniu duchowemu, metafizycznemu.

Racjonalizm

Od niego wywodzi się najważniejszy nurt XVII wieku uznający rozum i doświadczenie za jedyną możliwość poznania świata.

BLAISE PASCAL (1623-1662)

Autor słów: *Człowiek jest jak trzcina – najsłabsza rzecz w naturze, ale jest to trzcina myśląca.*

Serce ma swoje racje, których rozum nie zna.

Dzieło: *Myśli*

Pascal postrzega człowieka jako istotę wyjątkowo słabą, kruchą i samotną w kosmosie. Z drugiej jednak strony uznaje jego siłę. Siła i tragizm człowieka tkwi w jego świadomości o śmierci. Pascal proponuje rozwiązanie – wiarę w Boga. Do ufności Bogu przekonuje słynnym zakładem, z którego wynika, że wierząc, można zyskać wszystko, a nie traci się nic. Natomiast odrzucając wiarę, można stracić wszystko – a nie zyskuje się nic.

Egzystencjalizm

Do myśli Pascala jako źródła poglądów sięgnęli XX-wieczni egzystencjaliści – ukazali samotność człowieka w kosmosie i absurd istnienia, przy tak wielu zagadkach i świadomości nieuchronności śmierci.

PRZEGLĄD GATUNKÓW LITERACKICH

• **Diariusz** – gatunek uprawiany od XVI w., ale szczególnie popularny w baroku; dziennik, w którym na bieżąco są zapisywane wydarzenia z życia. Te dzieła – zazwyczaj pisane bez dbałości o artystyczną formę – są ciekawym źródłem dla badaczy epoki.

• **Sonet** – chętnie wykorzystywany, bo był dowodem kunsztu pisarza (rygorystyczna konstrukcja czternastowierszowa!). Pojawia się np. w poezji Jana Andrzeja Morsztyna (*Do trupa* czy *Cuda miłości*).

• **Erotyk** – utwór mówiący o miłości; w baroku jest ona jednym z ulubionych tematów, zwłaszcza w poezji dworskiej (u nas wiersze J. A. Morsztyna).

• **Fraszka** – krótkie utwory liryczne powstawały i w tej epoce. Wacław Potocki zbiór swoich wierszy zatytułował *Ogród fraшек* – są wśród nich satyryczne, ale i refleksyjne.

• **Emblemat** – ciekawy utwór słowno-plastyczny, składający się z ilustracji przedstawiającej alegorię jakiegoś zjawiska czy pojęcia, napisu objaśniającego treść obrazu (inskrpcji) oraz komentującego to wiersza o charakterze epigramatu. Przykład: *Emblemata* Zbigniewa Morsztyna.

• **Sielanka** – gatunek ten uprawiają np. Szymon Zimorowicz czy Samuel Twardowski (*Dafnis w drzewo bobkowe przemieniła się*).

• **Epos** – występuje także w renesansie (np. *Jerozolima wyzwolona* Tassa), a rozwija się i przekształca w XVII w. (więcej charakteru przygodowego i fantastyki, mniejsza rola świata pozaziemskiego). Powrotowi do wzorców średniowiecznego eposu rycerskiego sprzyja atmosfera epoki: znów pojawia się wzorzec rycerza chrześcijańskiego walczącego za wiarę. Przykłady:

– *Transakcja wojny chocimskiej* W. Potockiego (znakomite opisy scen batalistycznych!),

– *Raj utracony* Milтона. Od XVIII w. gatunek ten będzie wypierany przez powieść.

• **Pamiętnik** – utwór, w którym autor spisuje swoje wspomnienia; ma charakter subiektywny. Barok, pełen wydarzeń uważanych za warte opisanie (np. wojen), przyniósł wyraźny rozwój pamiętnikarstwa. Przykład wart zapamiętania: *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska.

• **List** – barok przyniósł także rozwój epistolografii (czyli sztuki pisanie listów). Pisano listy z podróży czy wypraw wojennych (np. korespondencja Jana III Sobieskiego z ukochaną Marysią). Dziś są dobrym przykładem dla badaczy stylu barokowego.

• **Tragedia** – realizacje tego antycznego gatunku znajdziemy w dorobku klasycyzmu francuskiego: *Cyd* Pierre’a Corneille’a i *Fedra* Jeana Racine’a.

• **Komedia** – najwybitniejszym komediopisarzem XVII w. był Molière, autor m.in. *Świętoszka* i *Skapca*.

• **Opera** – gatunek łączący słowo i muzykę, od XVII w. pozostaje właściwie w niezmienionej formie. Jego powstanie łączy się z pragnieniem odnowienia tragedii greckiej. Początkowo opery miały poważny charakter (tematy czerpane z mitologii czy historii antycznej), na przełomie XVII i XVIII zaczęły powstawać komiczne utwory tego typu.

INNE GATUNKI:

- **kazania** (F. Birkowski),
- **elegie**,
- **hymny**,
- **poematy** (*Nadobna Paskwalina* S. Twardowskiego).

NAJWAŻNIEJSZE POJĘCIA EPOKI

MARINIZM

Nurt w poezji barokowej zapoczątkowany przez włoskiego poetę Giambattista Marina.

Ulubionym gatunkiem Marina był sonet, a większość jego utworów poświęcona była miłości. Cel, jaki stawiał poezji – zaskoczyć, zaszokować odbiorcę.

Za najwybitniejszego polskiego marinistę uważany jest Jan Andrzej Morsztyn.

Cechy marinizmu

- Najważniejszy w utworze jest concept, czyli zaskakujący pomysł na utwór – w zakresie kompozycji i treści.
- Najczęstszy temat – miłość, ukazywana na różne sposoby (poeci prześcigali się w pomysłowości!).
- Obowiązkowo – kunsztowna forma, nasycenie utworów figurami i tropami stylistycznymi.

SARMATYZM

Zjawisko polskie – jedno z najważniejszych w dobie staropolskiej, na wiek XVII przypada okres największego rozkwitu. Sarmatyzm to pojęcie określające całokształt kultury i światopoglądu szlacheckiego. Odnosi się do sformułowanej już w XVI wieku teorii historiozoficznej, według której polska szlachta wywodzi się ze starożytnego ludu Sarmatów – miłujących wolność wyśmienitych wojowników budzących stały postrach i podziw w Rzymianach. Przy okazji ideologia sarmacka uzasadniała system polityczny Rzeczypospolitej – demokrację szlachecką. Owocem sarmatyzmu stała się staropolska kultura szlachecka. Złota wolność szlachecka, pewna skłonność do przepychu, umiłowanie wojaczki i tradycji, religijność. Dlatego też mówi się o postawie Sarmaty jako o stereotypowym etosie polskiej szlachty.

POEZJA METAFIZYCZNA

Intelektualna, filozoficzna poezja, która pojawiła się w Hiszpanii, Anglii, także w Polsce. Termin kojarzymy przede wszystkim z Anglią – z poezją Johna Donne’a, Williama Szekspira czy Herberta Spencera. W Polsce nurt reprezentowany był przez Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego, Sebastiana Grabowieckiego, Daniela Naborowskiego. Rozwijała się obok poezji dworskiej, jest ważną gałęzią literatury barokowej. Twórcy jej podejmowali motyw vanitas, upływu czasu, znikomej kondycji człowieka, miłości do Boga. Prekursorem poezji metafizycznej w Polsce był Mikołaj Sęp-Szarzyński.

ROKOKO

Nurt w sztuce uważany za schyłkową fazę baroku. To także pewna postawa estetyczno-kulturowa. Rokoko rozwijało się w atmosferze dworskiej. Zasadą rokoka jest rozwój sztuki użytkowej – tyżeczki, lusterka i filizanki to prawdziwe cacka, zdumiewające misterną formą i maestrią wykonania.

Cechy rokoka

- Zerwanie z monumentalizmem, pompą, patosem.
- Swoboda, flirt, maskarady i rozrywki na łonie natury.
- Delikatność, zmysłowość, smak artystyczny.

WAŻNE POJĘCIA Z ZAKRESU POETYKI

Te pojęcia są niezbędne do odczytania poezji barokowej.

KONTRAST

Pojęcie kluczowe dla estetyki baroku. Zestawienie sprzecznych (wizualnie, słuchowo, pojęciowo) elementów.

Na kontraście właśnie oparte są inne podstawowe chwytły artystyczne epoki – **concept**, **oksymoron**, **paradoks**. Właśnie operowanie kontrastem jest podstawowym wyróżnikiem estetyki baroku odróżniającym ją pod tym względem od estetyki klasycystycznej. Antyczne wzorce umiaru i harmonii zostają całkowicie zaprzeczone – to właśnie sprzeczność, kontrast, przesada stają się kryteriami artystycznego kunsztu.

KONCEPTYZM

Kierunek w poezji, szczególnie popularny w baroku, nakazuje tworzenie wierszy, których istotą byłby zaskakujący chwyt. Concept to pomysł na oryginalne, przykuwające uwagę sformułowanie myśli. Przykładem takiego wiersza jest sonet *Do trupa* Jana Andrzeja Morsztyna, w którym zostały zestawione i porównane skrajne pojęcia – miłość i śmierć. Puenta o ich identyczności jest bez wątpienia zaskakująca.

PARADOKS

Pozornie sprzeczne stwierdzenie lub sformułowanie, które – gdy się nad nim zastanowić – okazuje się zaskakujące, ale prawdziwe. Często opiera się na sprzeczności z powszechnie przyjętymi sądami i zmusza do ich zweryfikowania.

OKSYMORON

Rodzaj paradoksu – wyrażenie zawierające oczywistą sprzeczność; odmiana metafory, w której zostają pogodzone rzeczy i zjawiska pozornie sprzeczne: łatwa trudność (lub trudna łatwość), żywy trup, gorący śnieg, jasna ciemność (lub ciemna jasność). Oksymoron nie jest figurą absurdalną: połączenie dwóch sprzecznych pojęć daje nowy sens.

HIPERBOLA

– celowe wyolbrzymienie, przesadne pokazanie zjawiska, by spotęgować przekaz zamierzony przez autora.

INWERSJA W BUDOWIE ZDAŃ

– szyk przestawny, uduśniany wypowiedź – w zdaniach długich mocno utrudniający odczytanie sensu (*O nietrwalej miłości rzeczy świata tego*).

ANAFORA

– powtórzenie tego samego słowa lub zwrotu na początku kolejnych segmentów wypowiedzi (czasem we wszystkich wersach utworu).

BAROK W EUROPIE

WIEK XVII – CZAS GŁODU I WOJNY, ZARAZY, I ŚMIERCI, ALE TEŻ PRZEPYCHU W SZTUCE I ROZKWITU KRÓLEWSKICH DWORÓW. STULECIE WIELKICH NAZWISK W MALARSTWIE I FILOZOFII. WE FRANCJI ABSOLUTYZM. W POLSCE APOGEUM SARMATYZMU.

Ppodział epoki

W Europie

początki baroku przypada-
ją już na II połowę XVI
wieku

W Polsce

- Prebarok (wczesny ba-
rok)– przełom wieków
XVI i XVII (od lat 80.
XVI po 20. XVII wieku)
- Pełny barok (dojrza-
ły) – od lat 30. po 70.
XVII wieku (wg niektó-
rych podziałów po rok
1700)
- Późny barok (schylek)
– do lat 30. XVIII wie-
ku (czasy saskie)

Nazwa:

Barok – *barocco* – zna-
czy: dziwny. Poławiacze
pereł nazwali tak perłę
wyłowioną u brzegów
Portugalii. Oryginalną,
inną, dziwaczną – lecz
niezwykle wartościową.
Ale terminem tym okre-
ślano w ogóle zjawiska
oryginalne, nietypowe,
tajemnicze.

Badacze epoki użyli tego
określenia do sztuki, po-
tem literatury XVII wie-
ku. Pasowało – ówczes-
ne dzieła sztuki i litera-
tury zaskakiwały i zaska-
kują po dziś dzień.

Nazwa barok zaczęła się
pojawiać już w XVIII wie-
ku (oświeceniowi ludzie
określali tak dziwactwo
w sztuce) – a utrwalił ją
badacz literatury Jacob
Burckhardt.

BAROK – ZNAKI SZCZEGÓLNE

- Poczucie niepokoju, przemijalności, kruchości istnienia – po dobie ładu i uporządkowania.
- Wojny, zarazy, głód – po renesansowym rozwoju gospodarczym.
- Religijność (tematy religijne i biblijne) oraz mistycyzm w treści dzieł literatury i sztuki.
- Dysharmonia w sztuce, ekspresja w wyrażaniu myśli.
- Bogactwo formy dzieł literatury i sztuki (czasem sztuczność).
- Dążenie do udziwnionej, zaskakującej formy wyrazu.
- Ekspresja – dzieła mają wyrażać uczucia i szokować odbiorcę.

CO SIĘ DZIEJE?

Po latach względnego spokoju, dostatku, podróży i odkryć nastały w Europie czasy głodu, wojen i śmierci. Przyczyniły się do tego wyniszczające wojny – wiek XVII był stuleciem licznych konfliktów. Za wojną postępuje zawsze głód, śmierć, zaraza, ubóstwo. Myśl ludzką zdominował niepokój, że szukano trwałej wartości w Bogu i religii.

- ➔ • **Kontreformacja.** Jesteśmy po soborze trydenckim, na którym Kościół katolicki podejmuje szereg decyzji reformatorskich oraz obmyśla działanie przeciw groźnej dlań reformacji. Kontreforma-
cja charakterystyczna dla wieku XVII to także *Indeks ksiąg zakazanych*, prześladowania inno-
wierców, przesłuchania przy użyciu tortur oraz stosy.
 - ➔ • Człowiek wydaje się bardzo słaby – wzrasta zaś wiara, religijność, poszukiwanie bezpieczeństwa i oparcia w Bogu.
 - ➔ • W Europie spada liczba ludzi! Liczne i długotrwałe wojny przetrzebiły miasta i wsie. Wciąż – choć
rzadziej – powracały zarazy: dżuma i trąd. Na skutek srogich zim i kłęski klimatu zapanował głód
i nędza. Śmierć stała się sprawą powszechną. Taka sytuacja wpłynęła na filozofię i atmosferę
epoki – ludzie zaczęli szukać oparcia w religii, Bogu, z pogardą odnosząc się do dóbr docze-
snych. W analizowanych tekstach znajdziemy motyw vanitas – przemijania, kruchości życia,
dysharmonii, modny stał się temat czasu, szatana i śmierci.
 - ➔ • Potęgą i monarchią absolutną staje się Francja. Dwór Króla Słońce (Ludwika XIV) jest wzorcem
europejskim. We Francji tych czasów, wcześniej niż w Europie, zaczyna świtać klasycyzm – tu
działa Molière.
 - ➔ • W Polsce rozwija się demokracja szlachecka, sarmatyzm, rządzą królowie elekcyjni.
 - ➔ • Wiek XVII jawi się jako wiek wojen, zarazy, powszechnej śmierci. Spowolniony jest rozwój na-
uki, spada poziom edukacji.
 - ➔ • Zmniejsza się poczucie stabilności życia, wzrasta zaś wiara, religijność, poszukiwanie bezpieczeń-
stwa i oparcia w Bogu. Wzrasta potęga Kościoła.
 - ➔ • Zarazem jest to wiek osiągnięć – czasy **Galileusza, Kartezjusza, Newtona**. Czasy wielkich uczo-
nych, filozofów i artystów.
– **Galileusz** zastosował teleskop do badań astronomicznych (1609)
– **Blaise Pascal** zaprojektował maszynę do liczenia (1642)
– **Izaak Newton** wynalazł teleskop zwierciadlany (1668)
- Bardzo trudny do jednolitych ocen, jakby nierówny, niespokojny. Cóż – taki był.

BAROK A POPRZEDNIE EPOKI

- Barok kontynuuje średniowieczną postawę reli-
gijności i mistycyzmu, powiela średniowieczną
hierarchię wartości. Podobny jest do śred-
niowiecza w swoim uduchowieniu, umiłowaniu
cudowności, tematyce – choćby śmierci i prze-
mijania.
- Barok nawiązuje też do antyku – np. w po-
wszechnej znajomości mitologii, łaciny (popu-
larne makaronizmy) czy w ideologii francuskie-
go klasycyzmu.
- Barok kontynuuje część myśli i postulatów re-
nesansu: poezja „światowych rozkoszy” doty-
czy człowieka i ziemskiego bytu, literatura re-
form istnieje nadal, a niektórzy badacze nazy-
wają filozofię baroku innym humanizmem.

DAWNE IDEALY

- ➔ • **Człowiek średniowiecza** nie pragnął chwały ani splendorów tego świata. Wystarczała mu chłod-
na celda klasztorna lub zamkowe mury. Gdy był rycerzem, walczył za wiarę, gdy mnichem – od-
dawał się modlitwie i ascezie.
- ➔ • **Człowiek renesansu** spojrzął odważniej na wszechświat. Poczul się silny, pragnął być sławny,
cenił indywidualizm, wszechstronną wiedzę i talent. Jego optymizm, wiara w harmonię wszech-
świata i zaufanie do Boga wprawiają w podziw.
- ➔ • **Człowiek baroku** znów czuje się zagubiony. Optymizm i spokój renesansowy stopniały w zde-
rzeniu z rzeczywistością: wojnami, śmiercią, głodem, cierpieniem. Człowiek baroku nie wie-
rzy więc w trwałość życia doczesnego – pozostaje mu wiara w życie po śmierci. Widzi kru-
chość życia i śmieszność wartości, takich jak bogactwo, uroda, sława. Jest kruchą trzcina na
wietrze, duszę mistyka, cierpi na myśl o tajemnicy kosmosu. Takim byłby filozoficzny repre-
zentant baroku. Nie jest, oczywiście, jedynym indywiduum epoki, bo wszak nikt dziś nie uwie-
rzy, że snuły się wówczas po europejskich dworach same smutne, cierpiętnicze typy zapatrzone
w nieboskłon, wzdychające nad marnością życia.

Barok – a właściwie
wiek XVII – obfitował
w kłęski – Europę dzie-
siątkowały zarazy, głód
i liczne wojny. Śmierć
stała się sprawą po-
wszechną.

Taka sytuacja wpłynę-
ła na filozofię i atmosfe-
rę epoki – ludzie zaczęli
szukać oparcia w religii,
Bogu, z pogardą odnosząc
się do dóbr doczesnych.

W analizowanych tek-
stach znajdziemy mo-
tyw vanitas – przemija-
nia, kruchości życia, dys-
harmonii, modny stał
się temat czasu, szatana
i śmierci.

RENEANS	BAROK
• człowiek w centrum myśli – potężny pan na- tury	• człowiek jako kruszyna w kosmosie, powrót wiary w jedyną potęgę Boga
• nauka, wykształcenie, wszechstronność	• religijność, metafizyka, mistycyzm
• harmonia w filozofii i sztuce	• dysharmonia, niepokój, niepewność
• mimetyczność sztuki (naśladownictwo)	• ekspresjonizm sztuki
• humanizm, sława, piękno świata i życia jako motywy literatury	• przemijanie, szatan, śmierć, czas – motywy sztuki i filozofii
• wzrost handlu i roli pieniądza, bogacenie się ludzi, wzrost gospodarczy	• wojny, zarazy, głód, śmierć – spadek demograficz- ny, zwątpienie w doczesne wartości

Dzieło barokowe

rozpoznasz bez trudu. Będzie pełne ozdób, będzie być może zdobione przesadnie – zamiłowanie artysty do bogactwa ornamentów, szczegółów, złocien jest aż nadto widoczne. Mnóstwo puciołowatych amorków, postacie w ruchu – wyrażające gestem i twarzą uczucie bólu, cierpienia czy ekstazy.

Wiersze nazwane długimi tytułami, w których przedstawiano szyk słów. Twórczość, która zadziwia – bo taki jest zamiar barokowych artystów. Nazwano to bezguściem, sztucznością i zepsuciem smaku (badacze XIX-wieczni). Rehabilitowano w naszej współczesności, odkrywano piękno i filozoficzną głębię spuścizny barokowej.

TO WAŻNE ZJAWISKA

- **KONTREFORMACJA** – odpowiedź Kościoła katolickiego na renesansowy ruch reformacji. Sobór trydencki (1545–1563) zaowocował ważnymi ustawami. Zreformowano organizację Kościoła – ale aktualizowano *Indeks ksiąg zakazanych*. Do walki z herezją przygotowano jezuitów. Święta Inkwizycja znów mogła zbierać plony, znów zapłonęły stosy. Już w roku 1600 – na Campo di Fiori spłonął **Giordano Bruno**.
- **MARINIZM** – nurt w poezji wywodzący się od Giambattisty Marina, włoskiego poety. To Marino zaczął tworzyć w ten sposób – tak, by zaskokać odbiorcę pomysłem, wymyśleć niezwykły koncept, który będzie istotą utworu, używać wymyślnych (czasem dziwacznych) chwyty stylistycznych. Inaczej ten typ poezji zwiemy konceptyzmem.
- **GONGORYZM** – hiszpański rodzaj poezji barokowej. Podobnie kunsztowna, zaskakująca w formie, lecz dodatkowo skomplikowana w treści – trudna, filozoficzna, wymagająca od odbiorcy niemałej erudycji.
- **POEZJA METAFIZYCZNA** – zamknięto w niej ideologię barokową, przeświadczenie o znikomości życia, przemijaniu, śmierci.
- **KLASYCYZM** – we Francji. Dwór Ludwika XIV nie przeniknął na wskroś przynębiającą (lub może filozoficzną) atmosferą Europy. Tu szybko wykształcił się sposób życia i myślenia zupełnie inny – zwany klasycyzmem. Przywołano antyczne wzorce, powoływano się na klasyczne autorytety, a Nicolas Boileau napisał *Sztukę poetycką* – podręcznik poetów w klasycznym duchu.
- **SARMATYZM** – nurt charakterystyczny dla Polski, cała formacja kulturowa polskiej szlachty, jej strój, obyczaje, specyficzny sposób bycia i przekonanie o wyjątkowości i wyższości swojej klasy, rzekomo pochodzącej od starożytnych Sarmatów.
- **TOPOS PIEKŁA, SZATANA, ŚMIERCI I CZASU** – jako popularnych tematów literatury.

BAROK – ZNAKI SZCZEGÓLNE

- Religijność i mistycyzm w treści dzieł.
- Niepokój i niepewność istnienia, poczucie przemijalności, kruchości istnienia – po dobie ładu i uporządkowania.
- Wojny, zarazy, głód – po renesansowym rozwoju gospodarczym.
- Dysharmonia, ekspresja w wyrażaniu myśli.
- Dysharmonia w sztuce. Dążenie do uduchowienia, zaskakującej formy wyrazu.
- Bogactwo formy dzieł literatury i sztuki (czasem sztuczność).
- Religijność i mistycyzm w treści dzieł literatury i sztuki.
- Ekspresja – dzieła mają wyrażać uczucia i szokować odbiorcę.
- Tematy religijne, biblijne w sztuce.

ARCHITEKTURA

- Oryginalny kształt konstrukcji, architekt barokowy chce stworzyć dzieło jedyne w swoim rodzaju.
- Zdobiony mnóstwem rzeźb, sam przypomina rzeźbę.
- Architektura podporządkowana rzeźbie (pokryty posągami, ornamentami).
- Bogate zdobnictwo.

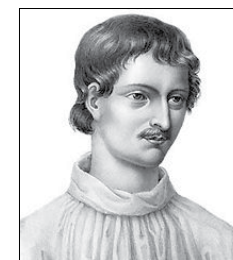
CECHY STYLU:

- Przepych, bogactwo, nadmiar.
- Przerost formy nad treścią.
- Ekspresja uczuć, niepokój.
- Dysharmonia, asymetria.

FILOZOFIA BAROKOWA

ZA CO ZGINĄŁ GIORDANO BRUNO?

Głosił naukę o nieskończoności wszechświata, podejrzewał, że istnieje jeszcze wiele planet takich jak Ziemia. Śmiało spojrzeć poza bramy wszechświata i nie znalazł tam ani piekła, ani takiego Boga, jakiego przedstawiali teolodzy. Zanegował także istnienie jedynej, nieruchomej Ziemi w zamkniętym, skończonym świecie. Dlatego zginął – oskarżony o uprawianie magii.

Giordano Bruno

CO ODWOŁAĆ MUSIAŁ GALILEUSZ?

I ten uczony zakwestionował kościelną wizję „budowy nieba”. Wnikliwie obserwował nieboskłon, dochodził do rewolucyjnych wniosków i pragnął wolności w prowadzeniu badań naukowych. Uważał, że świat badań trzeba za pomocą rozumu i nauki. Uznawał za Kopernikiem, że to Ziemia obraca się wokół Słońca – wytoczono mu proces i kazano herezję odwołać. Schodząc z katedry, z której swoje tezy odwoływał, miał powiedzieć cicho: „a jednak się kręci”.

KARTEZJUSZ – „COGITO, ERGO SUM” – MYŚLĘ WIĘC JESTEM

Ponieważ Kartezjusz przyznał kluczową rolę rozumowi ludzkiemu. Wyszedł od zwątpienia – nie wiem nic, lecz pewne jest jedno: wątpię, a zatem myślę. Myślę – i to dowodzi mojego istnienia, jak żaden inny pewnik. Stało się to punktem wyjścia do wniosków dużo trudniejszych, dotyczących Boga, człowieka, stosunku duszy i ciała, materii itd. Odkrycia Kartezjusza stały się rewolucją w filozofii. Racjonalizm oświeceniowy podąży swoim własnym torem – ale źródło racjonalizmu tkwi w wieku XVII, w nauce Kartezjusza.

Kartezjusz

PASCAL – „CZŁOWIEK JEST ZALEDWIE KRUCHĄ TRZCINĄ”

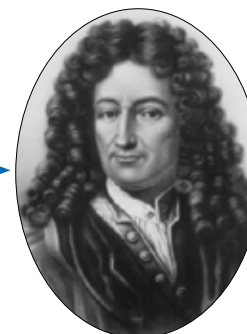
Filozof wymyślił coś w rodzaju gry, która niezbicie wykazuje „opłacalność” wiary w Boga. Jeśli wierzysz – możesz zyskać wszystko: zbawienie i życie pośmiertne, a gdyby Boga nawet nie było – nic nie tracisz. Jeśli zaś nie wierzysz – wiele ryzykujesz: jeśli bowiem jest, tracisz wszystko, jeśli go nie ma – nie zyskujesz nic. Był autorem wizji człowieka zagubionego w kosmosie – wizji pasującej do barokowej ideologii, ukazującej słabość człowieka, a zarazem jego szczególną sytuację. To Pascal nazwał człowieka „trzcina najwęższą w przyrodzie – ale trzcina myślącą”.

Pascal

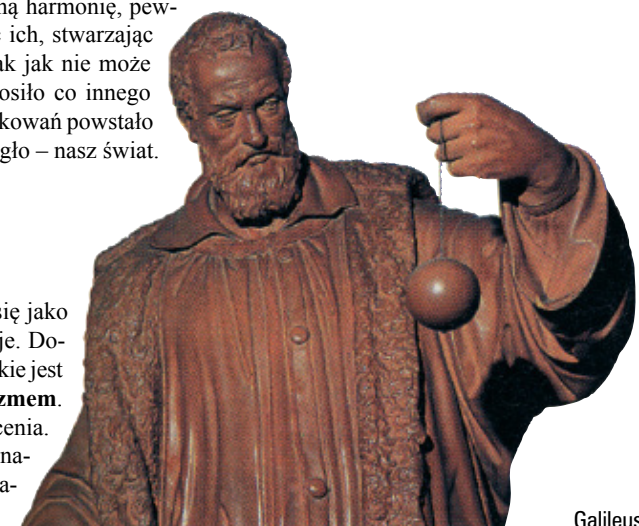
GOTTFRIED LEIBNIZ – „CZY ŻYJEMY NA NAJLEPSZYM Z MOŻLIWYCH ŚWIATÓW?”

Gottfried Leibniz uważał, że tak. Jego optymistyczna filozofia głosi, że to, co stworzył Bóg, jest jakby optymalną wypadkową wszelkich możliwości. Stworzywszy raz pewną harmonię, pewne reguły – nie może naruszyć ich, stwarzając następne rzeczy i zjawiska – tak jak nie może sprawić, by trzy razy trzy wynosiło co innego niż dziewięć. Wśród tych uwarunkowań powstało dzieło najlepsze, jakie powstać mogło – nasz świat.

JOHN LOCKE – TABULA RASA

Czy istnieje jakakolwiek „wiedza wrodzona”? Nie. Rodzimy się jako czyste tablice (*tabula rasa*) i doświadczenie dopiero je zapisuje. Doświadczenie jest bowiem jedynym źródłem wszelkiej wiedzy – takie jest założenie Locka, taka jest także istota postawy zwanej **empiryzmem**. Z tym że empiryzm charakterystyczny będzie dla myśli oświecenia. To Locke także głosił myśl, iż nie należy sięgać tam, gdzie poznanie jest niemożliwe, że lepiej poznać i zbadać dogłębnie świat znany nam i dostępny zmysłom.

Galileusz

BAROKOWA EUROPA – TWÓRCY

WŁOCHY

Giambattista Marino

Wciąż centrum kultury europejskiej, źródło emanujące nowymi pomysłami, wzorami, koncepcjami. Tutaj – tak jak pierwszy rozkwitł, tak i najwcześniej zgał renesans, a narodziły się idee baroku. Najważniejsi twórcy to:

- **Giambattista Marino** – zawdzięczamy mu termin **marinizm** i nowatorską postać poezji (zwłaszcza miłosnej). To Marino zapoczątkował poezję kunsztowną, ustrojoną w moc środków stylistycznych, nastawioną na zaszokowanie odbiorcy, na swoistą rozrywkę i grę miłosną. Zaszokować miał przede wszystkim pomysł: a to niecodzienne zestawienia urody ciała i brzydoty śmierci, kontrasty, a to wymyślne powtórzenia, niezwykle porównania obrazujące ogrom uczucia itp., itd. Taki typ dworskiej twórczości, gdy poeta skupia się na formie, stylistyce utworu i pragnie zaskoczyć odbiorcę pomysłem na przedstawienie tematu – to właśnie **marinizm**. A że kluczową rolę odgrywa tu pomysł (koncept), zwie się też ten nurt w poezji **konceptyzmem**. Marino znalazł wielu naśladowców. W Polsce słynnym barokowym marinistą był Jan Andrzej Morsztyn.
- **Torquato Tasso** – autor barokowego eposu pt. *Jerozolima wyzwolona* wskrzesza w nowej szacie literaturę rycerską. Według Tassa poezja winna opiewać i utrwalać wielkie wydarzenia historii, pisze więc poemat bohaterski poświęcony pierwszej wyprawie krzyżowej. Jest połowa wieku XVI (pamiętajmy, że to Włochy) i wbrew klasykom – w poemacie Tassa górę bierze element liryczny, nie epicki, z wierszy opowieści o rycerzach emanuje atmosfera niepokoju, smutku, zagubienia. Bohaterowie bywają bezsilni wobec niespełnionych marzeń i własnych namiętności. To zmierzch renesansu.

Torquato Tasso

HISZPANIA

W XVI w. największa z potęg europejskich – stąd płyną statki na podbój świata. Hiszpańscy konkwistadorzy wytyczają nowe szlaki, obejmują nowe kolonie. Arabów nie ma już na hiszpańskiej ziemi. Madryt staje się stolicą, Hiszpania rywalizuje z innymi mocarstwami o przywództwo w Europie.

Miguel Cervantes

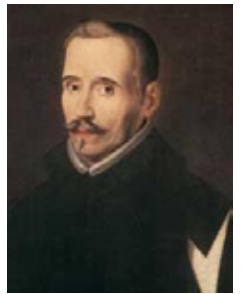
Escorial

Renesans był złotym wiekiem Hiszpanii, Kościół katolicki umocnił tam swą władzę jak nigdzie, tym samym zjednoczył kraj. Znakiem szczególnym Hiszpanii XVII w. będzie mistycyzm i żarliwość religijna. Tu rodzi się inkwizycja i kontreformaacja. To wtedy powstał Eskorial (monumentalny zespół pałacowo-klasztorno-biblioteczny). To wtedy tworzą malarze tej rangi co El Greco i Velázquez. .

Owoce najcenniejszym hiszpańskiej literatury będzie powieść Miquela Cervantesa *Don Kichot*. Niestety, koniec wieku XVII przyniesie również zmierzch potęgi tego państwa.

Wiele twórcy hiszpańskiej literatury barokowej

- Miguel Cervantes – autor *Don Kichota*
- Lope de Vega – dramaty
- Calderon de la Barca – *Księż niezłomny*

Lope de Vega

ANGLIA

Anglia staje się mocarstwem, Dwór królowej Elżbiety jest najwspanialszym dworem Europy. Nie ma takiej drugiej królowej – świetnie wykształcona, biegle władająca łaciną. Znakomita w dyplomacji i rządzeniu krajem, wygrywa wojny, knuje intrygi i... opiekuje się sztuką. Szczególnie sztuką teatralną. W jej czasach objawi się światu mistrz dramaturgii – na pewno najwybitniejszy w swojej epoce – **William Szekspir** (przypomnijmy, iż to twórca przełomu epok).

Należy wspomnieć **Johna Miltona**, który dokona czegoś, o czym wielu marzyło – napisze chrześcijański epos – *Raj utracony*.

Po królowej Elżbiecie bierze władzę król Jakub, Londyn staje się największym miastem Europy – choć londyńczycy brodzą w błocie, a rynsztoki śmierdzą na potęgę. Ale pierwszy stały teatr *The Globe* działa właśnie tu.

John Milton

William Szekspir

BAROK ANGIELSKI TO ZJAWISKO POEZJI METAFIZYCZNEJ.

Artyści tworzyli poezję intelektualną, bogatą w koncepty i aluzje, nadawali utworom kunsztowną formę. Treść tej poezji też odzwierciedla „ducha” epoki – poezja często kierowana do Boga, ujmująca a człowieka jako garść prochu, nicość, marność, mdłe robactwo. Powtarza się w niej motyw śmierci. Podobną topikę (motywy) napotkamy w baroku polskim, w twórczości choćby Daniela Naborowskiego.

FRANCJA

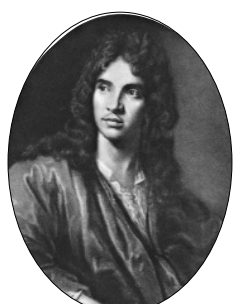
Kultura siedemnastowiecznej Francji różni się od barokowej Europy. Gdy w Anglii jeszcze poezja metafizyczna, Milton, a w Hiszpanii Calderon, a we Włoszech Marino – we Francji kwitnie już... klasycyzm!

Szybko zdominował i przyćmił twórczość barokową, szybko też Paryż urasta do potęgi stolicy europejskiej, a krystalizują się tam rządy absolutne. Właśnie we Francji głównym autorytetem, dyktatorem mody i wzorów sztuki, obyczajów staje się dwór królewski Króla Słońce – Ludwika XIV, który zaczyna promieniować na Europę. Ludwik XIV – absolutna gwiazda absolutyzmu oświeconego – podporządkuje sobie dworaków, stworzy ścisłą etykietę, będzie rządził silną ręką. Dla sztuki i artystów na szczęście będzie mieć szacunek. W Paryżu, inaczej niż w barokowej Europie, zakwitnie klasycyzm francuski. Jego teoretyk Nicolas Boileau – wyłoży, jak pisać prawidłowo, w podręczniku *Sztuka poetycka*.

Wiele twórcy francuskiej literatury barokowej

- Najzdolniejszym komediopisarzem okaże się **Molier** – i tej palmy pierwszeństwa nie odbierze mu długo, długo nikt.
- Tuż za nim podąża geniusz **Pierre Corneille** i **Jean Racine**.
- No i największy twórca bajek – **Jean de La Fontaine**.

Molier

Jean de La Fontaine

BAROKOWE DZIEŁA I BOHATEROWIE

„DON KICHOT” – POWIEŚĆ MIGUELA CERVANTESA

CO SIĘ DZIEJE?

Don Kichot – szlachcic z Manchy – był miłośnikiem książek rycerskich. Czytał romanse, opowieści o rycerzach Okrągłego Stołu, od nadmiaru lektur pomieszało mu się w głowie. Don Kichot wyrusza w świat, by pomagać nieszczęśliwym ludziom i postrzega przeszczeń zupełnie inaczej niż zwykli, przeciętni śmiertelnicy. W jego szalonym umyśle pocziwe wiatraków jawią się jako olbrzymy, wieśniaczka z Toboso jako księżniczka Dulcynea, karczma jako zamczysko itd., itd. Przeniósł się myślą w świat rycerski i pragnie podjąć walkę ze złem. Czy istotnie zło istnieje, jaką formę to przybiera? Dla obrony dobra i szlachetności poświęca swoje życie – sądzi, iż do niego należy misja naprawy wszelkich krzywd. Misja szlachetna, ale że to „walka z wiatrakami” – to Don Kichot przegra. Towarzyszy mu Sancho Pansa, którego bohater uczynił swoim giermkim. Skrajne przeciwieństwo rycerza – chytry chłop, mały, pękaty, sprytny reprezentuje jak najbardziej realistyczne spojrzenie na świat i zdroworozsądkowy tryb życia. Postacie to zupełnie kontrastowe, ale uzupełniają się i wspierają, a Pancha ulega w toku powieści przemianie.

Zamiar

Pierwszą część *Don Kichota* napisał Cervantes w więzieniu. Ukazała się w roku 1605. W *Prologu* oznajmił, iż celem powieści jest *zohydzenie książek rycerskich*. Stało się odwrotnie – na chwilę wskrzesił dawny świat rycerski z jego najszczytniejszymi ideałami, uosobionymi przez błędnego rycerza Don Kichota.

Honoré Daumier
– *Don Kichot*

Miguel Cervantes

SENS

Don Kichot to powieść:

- parodiująca romanse rycerskie
- filozoficzna – poszukująca prawdy o świecie
- psychologiczna – traktująca o szaleństwie, marzycielstwie, idealizmie
- zawierająca motyw podróży
- podejmująca temat „próby naprawy świata” i w tym etycznym wymiarze pesymistyczna.

Cervantes napisał rozprawę o człowieku poszukującym prawdziwego obrazu naszego świata, opowieść o kimś, kto widzi świat inaczej – a przez to jest samotny i niezrozumiany. Można zatem tę problematykę rozwijać – o tolerancji dla inności, o istocie obłąkania, o tym, czyje widzenie rzeczywistości jest lepsze, a czyje gorsze, o kreatywnej sile książek itd., itd. Im większe możliwości interpretacji – tym wartościowsze dzieło.

BOHATER

Don Kichot to:

- marzyciel, idealista – wierzy w możliwość naprawy świata i swoją misję
- spadkobierca ideałów średniowiecznych rycerzy
- szaleniec – obłąkaniec
- zbuntowany przeciw rzeczywistości – walczy z wiatrakami
- ofiara książek, które zmieniły jego życie.

MOLIER

TWÓRCA NOWOŻYTNEJ KOMEDII

Molier jest najsłynniejszym twórcą komedii. Łączył w nich różne rodzaje komizmu: słowa, charakteru, sytuacji. Jedną z cech charakterystycznych w komediach Moliera jest indywidualizacja języka bohaterów. W jego utworach pojawiają się postacie z współczesnego mu życia codziennego (lokaje, służące). Mają one jednak tak wyraziste rysy psychologiczne, że nabierają wymiaru ponadczasowego. Ci przedstawiciele pospólstwa posługują się swoim, potocznym językiem, co było sprzeczne z przyjętymi kanonami poetyki klasycznej. Nie wymyślał Molier skomplikowanych, nierealnych intryg, tylko ośmieszał to, co widział wokół siebie, jak sam powiedział: za cel postawił sobie *ściganie za pomocą uciśnionych obrazów błędów epoki*. Odbiorców często zaskakiwał zakończeniem swoich sztuk, wielokrotnie nieumotywowanym rozwojem akcji. Molier miał wielu naśladowców i kontynuatorów. Do najznakomitszych komedii Moliera należą *Świętoszek* i *Skąpiec*.

UWAGA!

Komedia obyczajowa jest tą odmianą komedii, która za przedmiot ośmieszającego przedstawienia wybiera obyczajowość określonego środowiska społecznego – np. szlachty lub mieszczaństwa. *Świętoszek* Moliera jest komedią obyczajową – piętnuje obyczaje i postawy mieszczaństwa, panującą w ówczesnej Francji obłudę i zaślepienie. Nie jest to jedyna komedia obyczajowa tego autora: często uderza w mieszczan (np. *Mieszczanin szlachcicem*), ata-

kuje też stosunki panujące na dworze, krytykuje duchowieństwo.

Wśród komediowych chwytów na czoło wysuwa się **komizm charakterów** (choć i sytuacji, i słowa też tu znajdziemy). Dlatego tak łatwo wymienić Molierowską paradę niezwykłych postaci.

MOLIEROWSCY BOHATEROWIE

- ➔ **Świętoszek – Tartuffe** – uosobienie fałszu i hipokryzji, człek na pozór pobożny i prawy – w rzeczywistości chciwy intrygant. Udając świętość, niszczy i wyzyskuje ludzi, na szczęście zostaje zdemaskowany. W sztuce Moliera – tak, ale czy w zwykłym życiu udałoby się go pokonać?
- ➔ **Harpagon – to Skąpiec**. Każdy zna kogoś, kto jest skąpy jak Harpagon. Notuje liczbę kont i procent z kwot odłożonych na rok, na dwa lata. Oddzielnie liczy grosz w skarpetkach, oddzielnie obca walutę w podszewce marynarki. Ale to jest Harpagon współczesny, natomiast Molierowski miał szkatułkę zakopaną w ogrodzie, szkatułkę, która stanowiła dlań treść istnienia. Skąpstwo tego bohatera było wręcz obsesją, gotów dla pieniędzy uczynić wszystko, staje się w końcu ofiarą i niewolnikiem swojego skąpstwa.
- ➔ **Don Juan** – uwodziciel, kobieciarz, flirciarz – po prostu Don Juan... Łamał kobiece serca, rozwścieczał ojców, aż go w końcu los pokarał, bo go odwiedził posąg Komandora – ojca uwiedzionej Anny – i porwał bezbożnika do piekła. Molier nie był jedynym, który podjął ten temat, wszak Don Juan to legendarna postać rodem z hiszpańskich romansów i dramatu Tirso de Molina.
- ➔ **Mizantrop** – odludek, człowiek zgryźliwy i wrogo nastawiony do ludzi. Alceste – wysoko ocenia własną uczciwość, bardzo nisko natomiast innych, którymi szczerze pogardza. Akurat kobieta, którą pokochał, jest jego przeciwieństwem. Wesoła, towarzyska, powiedzielibyśmy dziś „rozrywkowa” wdówka Celimena nie chce dzielić z nim samotności. Dlatego Mizantrop sam zdecydował się na izolację, samotność na pustkowiu i oddalenie od społeczeństwa. Słowo „mizantrop” pochodzi z greckiego: *misánthro-pos* = nienawidzący ludzi.

DWAJ RYCERZE XVII WIEKU

DON KICHOT Z LA MANCHY

Miguel Cervantes

AUTOR

Sam Miquel Cervantes to postać nietuzinkowa – wcale nie był cichym pisarzem, lecz żołnierzem, walczył dzielnie przeciw innowiercom i zaliczył sporo żołnierskich przygód. W jednej z nich stracił władzę w ręce. Nazwano go wówczas Jednorękim z Lepanto. Później został porwany przez piratów! Ci uczynili zeń niewolnika w Algierze, skąd uciekał kilkakrotnie i kilkakrotnie został złapany. Na szczęście wydano go w końcu za okup, bo inaczej świat nie znałby dziś *Don Kichota*!

Don Kichot to powieść – arcydzieło XVII w. Powieść przyniosła pisarzowi sławę nieśmiertelną i zmieniła oblicze literatury. Dlaczego? Cervantes napisał przeciw zwykłą parodię romansów rycerskich.

DON KICHOT

Don Kichot – szlachcic z Manchy – był miłośnikiem ksiąg rycerskich. Czytał romanse, opowieści o rycerzach Okrągłego Stołu, od nadmiaru lektur pomieszało mu się w głowie. Don Kichot wyrusza w świat, by pomagać nieszczęśliwym ludziom i postrzega przestrzeń zupełnie inaczej niż zwykli, przeciętni śmiertelnicy. W jego szalonym umyśle pocziwe wiatraki jawią się jako olbrzymy, wieśniaczka z Toboso jako księżniczka Dulcynea, karczma jako zamczysko itd., itd. Przeniósł się myślą w świat rycerski i pragnie podjąć walkę ze złem. Czy istotnie zło istnieje, jaką formę to przybiera? Dla obrony dobra i szlachetności poświęca swoje życie – sądzi, iż do niego należy misja naprawy wszelkich krzywd. Misja szlachetna, ale że to „walka z wiatrakami” – to Don Kichot przegra. Towarzyszy mu Sancho Pansa, którego bohater uczynił swoim giermkim. Skrajne przeciwieństwo rycerza – chytry chłop, mały, pękaty, sprytny reprezentuje jak najbardziej realistyczne spojrzenie na świat i zdroworozsądkowy tryb życia. Postacie to zupełnie kontrastowe, ale uzupełniają się i wspierają, a Pancha ulega w toku powieści przemianie.

Dwa spojrzenia na świat

- Zważcie jegomość – odparł Sancho Pansa – że to, co tam się ukazuje, to nie żadne olbrzymy, ino wiatraki, a to, co się wydaje ramionami, to i skrzydła, które obracane wiatrem, poruszają kamień młyński.
- Zaraz widać – odrzekł Don Kichot – że nie jesteś tego rodzaju przygód zwyczajny. To są olbrzymy. Jeśli się lekasz, precz stąd i klep pacierze, w czasie gdy ja wdam się z nimi w zaciekłą i nierówną walkę.

Potomność pokochała Don Kichota.

KIM JEST DON KICHOT?

To Cervantes chciał go wyśmiać. Ale stworzył bohatera – legendę. Don Kichot w kulturze Europy wcale nie jest śmiesznym głupcem. Patronuje wszystkim idealistom, zapaleńcom, pragnącym zbawić świat od zła.

- Wizja Don Kichota: rycerze, olbrzymi, z którymi usiłował walczyć – okazali się symbolami tego, co rzeczywiście istnieje – zła na świecie.
- Bezradność Don Kichota wobec nich to bezradność ludzi w ciągłej walce ze złem.
- Wieczna aktywność bohatera – to z kolei heroizm, symbol godności człowieka nieustającego w walce ze złem, choć nie ma większych szans na wygraną.

Cervantes myślał może, że popatrzymy na przygody smutnego rycerza oczami realisty Sancho Pansy, ale pomylił się. Świat utożsamiał się z Don Kichotem – bo „gdyby nie było pośród nas Don Kichotów, świat by się zawalił”.

SENS

Don Kichot to powieść:

- parodiująca romanse rycerskie
- filozoficzna – poszukująca prawdy o świecie
- psychologiczna – traktująca o szaleństwie, marzycielstwie, idealizmie
- zawierająca motyw podróży
- podejmująca temat „próby naprawy świata” i w tym etycznym wymiarze pesymistyczna.

Cervantes napisał rozprawę o człowieku poszukującym prawdziwego obrazu naszego świata, opowieść o kimś, kto widzi świat inaczej – a przez to jest samotny i niezrozumiany. Można zatem tę problematykę rozwijać – o tolerancji dla inności, o istocie obłąkania, o tym, czyje widzenie rzeczywistości jest lepsze, a czyje gorsze, o kreatywnej sile ksiąg itd., itd. Im większe możliwości interpretacji – tym wartościowsze dzieło.

BOHATER

Don Kichot to:

- marzyciel, idealista – wierzy w możliwość naprawy świata i swoją misję
- spadkobierca ideałów średniowiecznych rycerzy
- szaleniec – obłąkaniec
- zbuntowany przeciw rzeczywistości – walczy z wiatrakami
- ofiara książek, które zmieniły jego życie.

KSIĄŻĘ DUŃSKI, HAMLET

HAMLET SZEKSPIRA

Książę duński – to też postać – legenda, jedna z najważniejszych w kulturze Zachodu. Tragedia *Hamlet* należy do najbardziej tajemniczych utworów Szekspira.

Książę Hamlet dowiaduje się, że jego ojca zamordowano – królobójcą jest stryj Klaudiusz, który wziął po nim tron i żonę, czyli poślubił matkę Hamleta. Informuje go o tym osobiście sam Duch zabitego ojca! Tokiem normalnego rozwoju wypadków Hamlet powinien pomścić śmierć ojca. Zabiera się do tego, ale... nie działa zbyt aktywnie ani skutecznie. Najpierw prowadzi swoje śledztwo, zastawia pułapkę – słynna scena teatru w teatrze, kiedy to przekupiona trupa aktorska odtwarza zbrodnię na oczach dworu, czego Klaudiusz nie wytrzyma i wychodzi. Hamlet podsłuchuje, udaje obłąkanego, porzuca Ofelię – i nade wszystko waha się, rozważa, rozmyśla – czego dowodem jest słynny monolog „Być albo nie być...”.

- Hamlet jest człowiekiem renesansu – przecież studiuje w Wittenberdze, zna Europę, nowe filozofie.
- Ale jego rozmyślania krążą wobec tematów zgola barokowych – z czaszką Yoricka w rękę, w monologu, w rozmowie z grabarzami rozważa sprawy życia i śmierci. Pyta o przemijalność, sens tak kruche go życia. Rozmyśla pośród grobów, gada z czaszkami – nie mówiąc o spotkaniu z duchem... To raczej przydarza się mistykom.
- To człowiek bardzo wrażliwy, filozof. Język, słowa przykuwają jego uwagę. „Słowa, słowa, słowa” – poddaje refleksji wartość tego, co mówi ludzkość. Ostatnie jego zdanie to „Reszta jest milczeniem”.

- Hamlet nie może pogodzić się ze złem na świecie – mówi: „Świat wyszedł z orbit – i mnież to los srogi każe prostować jego błędne drogi...”. Czy nie jest po trosze Don Kichotem?

- Hamlet jest bardzo krytyczny – potępił matkę, odrzucił Ofelię, świat nazwie więzieniem i nieplewionym ogrodem. Jest sam. I wydaje się, że chce być sam. Po prostu – wobec najbliższych jest nieczuły jak głaz albo w ogóle ich nie kocha.

- To człowiek w sytuacji tragicznej – jego system wartości popycha go do aktu zemsty – jego natura wzbrania się przed działaniem.

- To człowiek u progu samobójstwa – ale nie zdecydował się na nie.

- Hamlet jest przebiegły – potrafi uknuć intrygę z teatrem, przewidzieć podstęp Klaudiusza, zabić Poloniusza ukrytego za kotarą.

- „Hamlet jest w pewnym sensie Każdym (...). Każde stulecie widziało swój obraz w postaci bohatera tej sztuki” – to słowa Allardyce’a Nicolla. Czyżby zatem nie wielki indywidualista, a everyman? Ktoś, kto odzwierciedla lęk i niechęć przed działaniem każdego człowieka? Lęk przed śmiercią, zabójstwem, wzięciem na siebie odpowiedzialności?

- Po Hamlecie władzę obejmie Fortynbras. Żołnierz, człowiek konkretny. Herbert w słynnym wierszu przypisuje Fortynbrasowi takie słowa:

Reszta nie jest milczeniem ale należy do mnie (...)

Ani nam witać się ani żegnać żyjemy na archipelagach

A ta woda te słowa cóż mogą cóż mogą książkę

Autor

William Szekspir z pewnością miał genialny umysł i wspaniałą wyobraźnię.

Potrafił tworzyć typy śmieszne i tragiczne, potrafił tworzyć pod zamówienie i gust publiki (zwłaszcza królowej Elżbiety), potrafił tworzyć teksty liryczne i monologi, wkładał w nie zaskakujące prawdy o psychice człowieka. Udowodnił – że człowiek wieku XVII i XXI to ten sam człowiek.

Jak na poetę i dramaturga był Szekspir zdumiewająco operatywny – zgromadził fortunę, zaznał sławy...

Pochodził z głuchej prowincji – miasteczka Stratford – w którym krzyżowały się uliczki: Świńska, Owcza, Bycza i Kościelna, nie było ono wielkim ośrodkiem kultury. Ale za to obok rósł Las Ardeński...

Najprawdopodobniej z teatrem zetknął się Szekspir przez przypadek – musiał opuścić Stratford, bo złapano go na kłusownictwie. Dołączył się do trupy aktorskiej i podążył w kierunku Londynu. Całe szczęście. Bo inaczej nie narodziłby się Hamlet!

ODPOWIEDZ NA PYTANIA

OMÓW GENEZĘ NAZWY, DATY GRANICZNE I CHARAKTER EPOKI BAROKU.

Barok to nazwa o szczególnym rodowodzie, pochodzi bowiem od nazwy klejnotu – perły ogromnie rzadkiej jakości, o dziwnych, oryginalnych kształtach, perły, którą w portugalskim języku nazywano barocco (dziwny).

Epoka nazwana imieniem klejnotu trwała w Europie od końca XVI w. – przez cały wiek XVII do początków wieku XVIII. Oczywiście kształtowało się to rozmaicie w różnych państwach. Polska na przykład jak zwykle spóźniona wobec Zachodu, przeżywała barok w następujących fazach:

- koniec lat 80. XVI w. – lata 20. XVII w. – prebarok (faza wstępna),
- lata 30. XVII w. – rok 1700 – rozkwit baroku,
- lata 1700 – 1730 – schyłek epoki – czasy saskie.

Jak widać, w baroku mieści się cały wiek XVII, a nie były to czasy spokojne, lecz lata wojen politycznych i religijnych. W Polsce są to i powstanie Chmielnickiego, i potop szwedzki, i wojna z Turcją. Czasy króla Jana Kazimierza były ogromnie niespokojne, z kolei czasy saskie (August II Mocny) to epoka kryzysu.

- Było to więc stulecie pełne dramatów i napięć, pełne śmierci, pożarów i grozy.
- Rozpadł się harmonijny ład renesansu, ludzie stanęli wobec wewnętrznego dramatu: jaką postawę zająć wobec świata, który jest tak zmienny, kiedy życie trwa tak krótko? Czy zgodzić się z jego ulotnością? Czy może szukać tego, co trwałe, czego czas nie narusza? I oto bohater nowej epoki to człowiek postawiony wobec przemijalności, poszukujący wartości trwałych i pewnych, dlatego zwrócony do religii, dlatego bliski ideałom wieków średnich. Zmiana światopoglądu znalazła swoje odbicie w wymowie sztuki i literatury.
- Renesans wierzył w potęgę człowieka i stawiał go w centrum swoich zainteresowań – barok ujrzał „kruchą trzcinę” wystawioną na wichury losu.
- Renesans wołał o harmonię i spokój – barok ukazywał dysharmonię i niepokój.
- Renesans naśladował piękno natury – barok pragnie wyrażać uczucia.
- Inne są też wartości, nad którymi się zastanawia: już nie sława, uroki życia, życie godne i spokojne, ale – przemijanie, czas, śmierć, szatan, znikomość ludzkiej egzystencji.

JAK ROZUMIESZ HASŁO, KTÓRYM CZĘSTO OKREŚLA SIĘ BAROK: „PRZEROST FORMY NAD TREŚCIĄ”?

Okres baroku doczekał się tej etykiety przez to, że twórcy tych czasów skupili się na poszukiwaniu nowych środków wyrazu, nowych form, dzięki którym można dobrze wyrazić życie wewnętrzne człowieka, jego lęki, cierpienia, niepewność, rozdwojenie.

- Barokowe malowidło przedstawiające św. Sebastiana El Greco ma rysy twarzy wykrzywione bólem, cała jego postać ujawnia męczeńskie skurcze, a nie piękno ciała ludzkiego.
- Barokowa architektura jest bogata, bardzo rozbudowana, pełna ozdób i złoceń.
- Poezja dworska zaskakuje nagromadzeniem środków stylistycznych, „powykręcanymi” zdaniami, pomysłami, zdumiewającymi porównaniami.

Rzeczywiście – sztuka tej epoki ma „rosłą”, bogatą i nową formę. Lecz czy przerasta ona treść? Trzeba przyznać, że takie określenie jest kąśliwe i ocenia dorobek baroku negatywnie. A przecież nie można powiedzieć, że jest on pusty i błahy treściowo, ze swoim ładunkiem myśli filozoficznej, z metafizyką, z ciągłym pytaniem o pozycję istoty ludzkiej wobec „nietrwałości świata tego” i rzeczy ostatecznych. Czytając Naborowskiego, Potockiego, *Myśli* Blaise’a Pascala czy Barucha Spinozy, trudno posądzić tę twórczość o brak treści, dlatego należy oklepane i nieco zużyte hasło zastąpić innym: barok to: nowa, bogata treść w nowej, przebogatej formie.

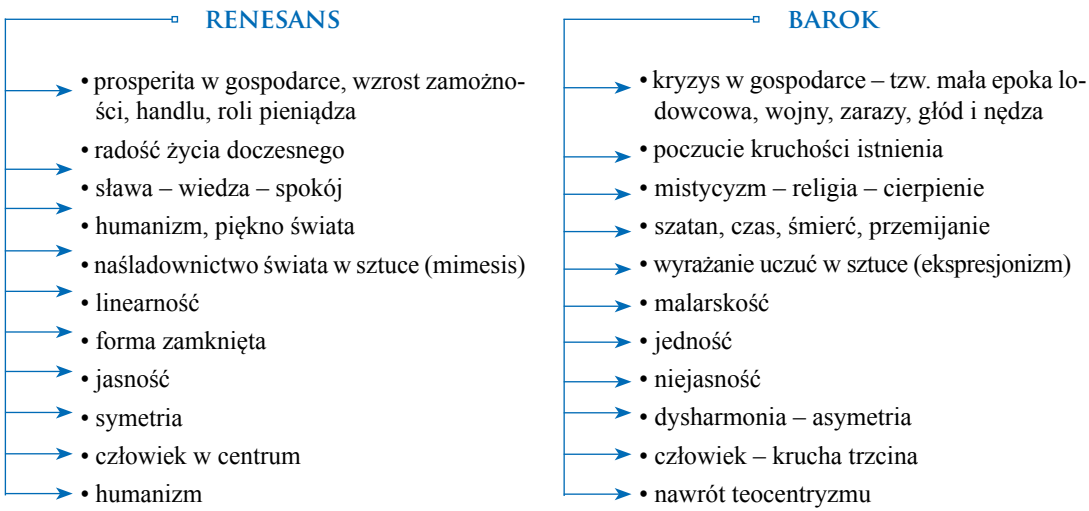

Michał Anioł – Dawid
Renesansowy spokój.

Bernini *Apollo i Dafne*
Barokowa ekspresja.

OTO ODMIENNOŚĆ CHARAKTERU OBU EPOK:

JAKI CEL PRZYPISYWALI SZTUCE TWÓRCY BAROKOWI?

Zgoła odmienny niż ich renesansowi poprzednicy. „Naśladować i oddawać harmonię natury” – to już nie to. Twórcy barokowi twierdzą, że sztuka (w tym literatura) musi: „zaskakiwać, wywoływać zdumienie odbiorcy, wstrząsać jego uczuciami” – słowem spowodować szok.

Dlatego artysta barokowy wciąż szuka nowego pomysłu, używa coraz bardziej wyrafinowanych środków, stąd bierze się cały prąd poetycki zwany **marinizmem** (konceptyzmem), który jest wielką pogonią za wyszukany pomysłem, konceptem i ozdobą. I stąd efekt: i artyzm, i sztuczność!

CO TO JEST „MARINIZM”? OBJAŚNIJ POCHODZENIE NAZWY.

Marinizm jest kierunkiem w poezji barokowej zapoczątkowanym i utworzonym przez włoskiego poetę **Giambattistę Marina**, i od jego nazwiska pochodzi nazwa. Inaczej mówimy też **konceptyzm**, bo główne założenie tej poezji brzmi: zaszokować odbiorcę nowym konceptem (pomysłem).

- W zakresie formy poeci mariniści używali dużo

rozmaitych chwytów poetyckich: anafory, antytezy, paradoksów, inwersji, gdyż chcieli zaprezentować się jako mistrzowie sztuki poetyckiej.

- W zakresie treści często podejmowali „dworskie” tematy – np. miłość.

Maniera twórcza Marina znalazła wielu naśladowców, w Polsce np. Jana Andrzeja Morsztyna.

Giambattista Marino

SCHARAKTERYZUJ OSOBOWOŚĆ I TWÓRCZOŚĆ MOLIERA.

Molier – to artystyczny pseudonim najważniejszego komediopisarza francuskiego II połowy XVII w. – twórcy obyczajowej klasycznej komedii francuskiej. Był człowiekiem o wielkiej sile oddziaływania: potrafił „zabijać śmiechem brzmiącym ze sceny”. Występował przeciwko obłudzie i nikczemności, wyszydzał głupotę i zaślepienie. Życie Moliera było niełatwe i obfitujące w różne wydarzenia. Kilkanaście lat walczył się z trupą aktorską po prowincjach, po powrocie do Paryża założył tu teatr (Komedia Francuska, po dziś dzień pierwsza scena Paryża). Oskarżony był nieraz o niemoralność, skandalizujące małżeństwo z młodą Armandą Bejart – nie było udane. Bywało, że z opresji ratował Moliera sam król Ludwik XIV. Słynne

utwory komediopisarza to: *Pocieszne wykwintnie, Szkoła żon, Świętoszek, Mizantrop* czy *Skąpiec*. Są to komedie dziś jeszcze cieszące się popularnością i grane w teatrach. Śmierć Moliera była symboliczna – umarł bowiem prawie na scenie – podczas przedstawienia pt. *Chory z urojenia* zasnął i zmarł niedługo po tym, jak wyniesiono go za kulisy. Charakterystyczne dla twórczości Moliera jest to, że tematy (a nade wszystko bohaterów sztuk) czerpał z życia, ze współczesności. Był bystrym obserwatorem, podpatrywał świat, dzięki temu uzyskiwał świetne efekty komiczne. Satyra – czyli rzeczywistość w krzywym zwierciadle – stała się istotą jego sztuk. A że żył w czasach znanego Króla Słońce, epoka dostarczyła mu arcyciekawego materiału.

Molier

DOKONANIA MOLIERA W DZIEDZINIE TEATRU I KOMEDII NOWOŻYTNEJ.

KTO PISAŁ KOMEDIE PRZED MOLIEREM?

Komedia jako gatunek literacki wywodzi się ze starożytnej Grecji, nazwa ta pochodzi od dwóch słów: *komos* – radosny pochód i *ode* – pieśń. Pierwowzorem komedii były radosne pochody ze śpiewem swawolnych i satyrycznych piosenek na cześć boga wina i urodzaju Dionizosa. Najbardziej znanych starożytnych komediopisarzy było trzech.

- Z Grecji pochodził **Arystofanes** – twórca komedii o charakterze satyrycznym, politycznym oraz obyczajowym. Z jego utworów należy wymienić: *Chmury*, *Ptaki*, *Żaby*.
- W Rzymie mieszkał **Plaut** – twórca komedii pomyłek i fars, a także Terencjusz, komediopisarz, którego wszystkie sześć komedii zachowało się do dziś.
- W czasach odrodzenia komedie pisał William **Szekspir** – stosował on w swoich utworach tradycyjne rodzaje komizmu: komizm charakterów, komizm sytuacji i komizm słowny.

Twórca komedii nowożytnej Jean Baptiste Poquelin, czyli **Molier**, był pisarzem dramaturgiem, aktorem, dyrektorem teatru, nadwornym komediantem króla Francji Ludwika XIV. Miał własny zespół teatralny, tak zwany Znakomity Teatr, który, niestety, zbankrutował. Wraz ze swoją trupą przez dwanaście lat działał na prowincji, a następnie osiadł w Paryżu, gdzie prowadził aż do śmierci teatr. Opieką otaczał go król, co wielokrotnie uchroniło Moliera od nieprzyjemności.

Co nowego, odkrywczego wprowadził Molier do swojej twórczości, że możemy go nazwać – twórcą nowożytnej komedii?

- Przede wszystkim swobodnie traktował reguły poetyckie, dostosowując je do potrzeb swoich utworów. Łączył w nich różne rodzaje komizmu: intrygi, charakteru, sytuacji.
- Jedną z cech charakterystycznych w komediach Moliera jest indywidualizacja języka bohaterów.
- W jego utworach pojawiają się postacie z współczesnego mu życia codziennego (lokaje, służące). Mają one jednak tak wyraziste rysy psychologiczne, że nabierają wymiaru ponadczasowego.

DONKISZOTERIA I HAMLETYZM. OBJAŚNIJ POSTAWY, ODWOŁUJĄC SIĘ DO PIERWOWZORÓW LITERACKICH. KTÓRA Z NICH LEPIEJ WYRAŻA CIEBIE?

DON KICHOT

Błędny rycerz poszukujący smoków i złych czarowników, niepoprawny marzyciel pragnący walczyć ze złem całego świata. Mimo wielu przeciwności ma on jednak ochotę do walki – będzie stawał w szranki nawet z wiatrakami czy stadem baranów. Nie może usiedzieć spokojnie na swej zagrodzie, tylko rusza w świat, żeby szukać przygody, przeciwników, których mógłby wyzwać na pojedynek i... kobiety, którą mógłby wielbić. Wierzy, że zło można przezwyciężyć, wypenić jak chwasty. Ale nie potrafi zauważyć, że mimo jego starań zła wcale nie ubywa. Dla osób patrzących na świat realistycznie – Don Kichot to postać śmieszna, może nawet infantylna, niespełna rozum, bo przecież wiadomo, że zła wypenić się nie da, że w świecie rządzi prawo silniejszego.

- Ci przedstawiciele pospółstwa posługują się swoim, potocznym językiem, co było sprzeczne z przyjętymi kanonami poetyki klasycznej.
- Nie wymyślał Molier skomplikowanych, nierealnych intryg, tylko ośmieszał to, co widział wokół siebie, jak sam powiedział: za cel postawił sobie „ściganie za pomocą ucieśnych obrazów błędów epoki”.
- Odbiorców często zaskakiwał zakończeniem swoich sztuk, wielokrotnie nieumotywowanym rozwojem akcji. Molier miał wielu naśladowców i kontynuatorów.

PRZYKŁADY:

Do najznakomitszych komedii Moliera należą: *Świętoszek* i *Skapiec*.

- Bohater komedii *Świętoszek*, czyli Tartuffe, stał się symbolem ówczesnych stosunków społecznych – świętoszkowatej obłudy. Utwór był atakiem na Kościół i religię traktowaną jako narzędzie władzy. Arcybiskup Paryża nie tylko zabronił wystawiania sztuki, ale nawet jej czytania. Molier musiał wprowadzić do utworu zmiany, które nie wyszły utworowi na dobre – naruszyły proporcje, spowodowały błędy kompozycyjne, zachwiały zasadę prawdopodobieństwa. Pomimo interwencji cenzury dzieło to jest jednym z arcydzieł obyczajowej komedii charakterów. Autor zawarł w komedii treść i akcję z gruntu tragiczną, jednak złagodził jej tragizm w taki sam sposób, jak złagodził budzące w nas odrazę postawy niektórych bohaterów – poprzez ironię, a nawet zabarwienie farsowe zneutralizował elementy ponurego dramatu.
- Ze starożytności, a konkretnie z komedii Plauta (o czym świadczy imię głównego bohatera – greckie określenie skneiry, chciwca, skąpca) zaczerpnął Molier temat następnej swojej komedii *Skapca*. Opowiadając losy Skąpca – Harpagona, przedstawił Molier studium ludzkich namiętności. W komedii poznajemy dwa oblicza Harpagona, jedno odrażające – niehonorowy, bezwzględny lichwiarz i oszust, twardy, egoistyczny, samolubny ojciec, i drugie – komiczne: oblicze maniaka, dzieciniałego starca. Utwór ten ośmiesza również stosunki społeczne panujące w ówczesnej Francji, a także mentalność i zwyczaje ówczesnych ludzi (zawieranie małżeństw dla pieniędzy, groźba zamknięcia nieposłusznej córki w klasztorze).

POSTAWA HAMLETA

To honorowy, ale niezdolny do czynu młodzieniec. Jest świadomy zła w świecie, ale cechuje go bezradność i słabość. Obydwie postacie są bardzo wrażliwe, może nawet przewrażliwione. Obydwaj są idealistami, choć Hamlet wydaje się może większym realistą, jeśli chodzi o samą ocenę wszechobecnego zła. W targedii Szekspira jest wina (zamordowanie króla), powinna być kara. Znamy zbrodniarza (brat króla, Klaudiusz), powinien ujawnić się też mściciel. Zgodnie z wolą zmarłego, który pokazuje się w zamku jako duch, w rolę mściciela ma wcielić się jego syn – królewicz Hamlet. Niestety, Hamlet nie ma w sobie dość siły, aby ukarać zbrodniarza. Choć duch ojca wyraźnie wskazał mordercę, a po spektaklu *Zabójstwo Gonzagi* nie ma już żadnych

wątpliwości co do winy Klaudiusza, Hamlet wciąż się waha. Wygłasza swój sławetny monolog: *Być albo nie być...* i czeka nie wiadomo na co. Chce załatwić sprawę honorowo – ma okazję zabić Klaudiusza, ale rezygnuje z zemsty na widok stryja pogrążonego w modlitwie. Tymczasem Klaudiusz nie waha się przed zgładzeniem bratanka – nie traci czasu, by sprytnie uknuć intrygę, dzięki której Hamlet zostałby zabity. Nie udało się wysłać go na pewną śmierć do Anglii, ale uda się wmieszać pomiędzy spór bratanka z bratem Ofelii. Hamlet ginie w pojedynku od zatrutej przez Klaudiusza broni. Jeszcze raz uzyskał dowód potwierdzający winę Klaudiusza. I tym razem dokonuje zemsty – przebija stryja floretem i zmusza go do wypicia resztek trucizny, od której chwilę wcześniej zmarła też królowa. Czy można było uniknąć tylu zbrodni i nieszczęść. Tak, gdyby Hamlet działał szybko, gdyby nie wahał się – być czy nie być, zabić czy nie zabić. Ale takie zachowa-

nie nie byłoby honorowe dla humanisty i idealisty Hamleta, który stał się symbolem bohatera niezdolnego do działania, trawionego wątpliwościami natury moralnej. Hamlet będzie miał swych literackich potomków, również w naszej literaturze – podobne wahania towarzyszyć będą bohaterom romantycznym: Konradowi Adamu Mickiewicza i Kordianowi Juliusza Słowackiego.

KTÓRĄ POSTAWĘ WYBRAĆ?

Wydaje się, że postawa Don Kichota wymaga więcej odwagi. Niełatwo walczyć przez całe życie ze złem i być traktowanym przez otoczenie jak głuptas, wyrzutek, odmieniec, który porywa się z motyką na słońce, z kopią na wiatraki, ze stanowczym NIE wobec narkotykowych dealerów. Łatwiej – jak Hamlet – złożyć ręce i... „usnąć – i nic poza tym”.

CO WIESZ O CECHACH SZTUKI BAROKOWEJ?

Barok nie ustępuje renesansowi, jeśli chodzi o dokonania w sztukach plastycznych, o wielkie nazwiska, nowatorskie osiągnięcia i dzieła warte dziś fortunę.

Z ogólnych przemian i cech warto zapamiętać:

- Renesansową płaskość, jasność, zamkniętą formę zastąpiły głębia, światłocień, forma otwarta.
- Spokój przedstawienia zastępuje dynamika.

CO DZIAŁO SIĘ W BAROKOWEJ ARCHITEKTURZE?

Wznoszono świątynie i pałace świeckie – bogato zdobione, monumentalne, dynamiczne. Dwa najważniejsze nazwiska architektów tej epoki, to Borromini i Bernini – reprezentanci Włoch. Budowlę barokową łatwo rozpoznać – renesansową harmonię, prostotę zastąpią teraz liczne zdobienia, kontrasty, zestawienia brył, nagromadzenie kopuł, złocenia. We wnętrzach kościołów bogato zdobione (czasem kapiące od złocień) ołtarze, masa mało-widel (także na sufitach), a w pałacach – luster. Architektura ściśle

wiąże się z rzeźbą, wykorzystuje efekty malarskie oraz grę światła. Oprócz wielkich budowli kościelnych lub magnackich wznoszono dworki szlacheckie – cecha architektury typowej dla Polski. Powstawały też ogrody, które same w sobie były dziełami sztuki. Pierwszym, wzorcowym budynkiem barokowym był kościół Il Gesù w Rzymie. W Polsce przykładami architektury baroku są Wilanów, Pałac Branickich w Białymstoku, kościół św. Anny w Krakowie, kościół Piotra i Pawła w Krakowie.

CZYM BYŁO ROKOKO?

Jest to ostatnia, późna faza baroku – określa się tak styl w sztukach plastycznych, w literaturze, architekturze, dekoracji wnętrz, a nawet jest to moda, która wkradła się do stylu życia ówczesnych (już 20. lata XVIII w.) Europejczyków. Nazwa *rokoko* pochodzi od *rocaille* – ozdobnej, oryginalnej muszli.

- Charakteryzowało się rokoko (podobnie jak owamuszla) lekkością, falistą linią, płynnością form, upodobaniem do egzotycznych, np. chińskich motywów.
- W literaturze styl ten objawił się w sympatii do form ulotnych, uderzających pointą, „lekkich” – jak np. anacreontyk.
- Za najważniejszą wartość sztuki twórcy rokoko uznawali piękno.

Rzeczą dyskusyjną jest to, czy rokoko uznać za ostatnią fazę baroku, pierwszą oświecenia czy też za samodzielny styl. Faktem pozostaje, że łączy się z osobą Ludwika XV, i że jego rozkwit przypada na lata 1720-1780.

„DON KICHOT Z LA MANCZY”

Miguel de Cervantes Saavedra

LEKTURA W EPOCE

Stop! To już barok! XVII wiek.

Przełom wieków XVI i XVII był dla Europy okresem naprawdę obfitującym w genialne dokonania. Przecież w tym samym czasie działał w Anglii Szekspir – gdyby wówczas przyznawano literacką Nagrodę Nobla, komisja miałaby twardy orzech do zgryzienia. Co ciekawe – Cervantes i Szekspir umarli w tym samym roku – 1616.

Barok w Europie to czas wojen, śmierci, szalejących epidemii. W efekcie dało to:

- Powrót do mistycyzmu, religijności, uznania wyższości wiary i Boga nad życiem doczesnym.
- Obsesyjne powroty do tematu przemijania (**motyw vanitas**)
- Modę na temat śmierci, czasu, Boga i szatana.
- Atmosferę niepokoju, dysharmonii, asymetrii w sztuce.
- Poszukiwanie nowych form wyrazu w poezji.
- Niezwykle bogate zdobnictwo, nadmiar ozdób, rozbudowaną formę w sztukach plastycznych.

BAROK

Don Kichot a barok

XVII wiek lubi wracać do czasów średniowiecza, jego mroków, religijności, duchowości. Rycerstwo i błędny rycerz jakby żywcem przeniesiony z wieków średnich to temat główny powieści Cervantesa. *Don Kichot* zyskał w swoich czasach wielką popularność – głównie dlatego, że pokazał świat wyobraźni, przekształcał rzeczywistość a barok nie był epoką walczącą o realizm w sztuce, w cenie była raczej wizyjność. O tyle *Don Kichot* w epokę się wpisuje. Natomiast jest też dziełem głęboko humanistycznym – to człowiek i jego obsesyjna próba walki ze złem świata, idealistyczna wiara w możliwość zwycięstwa dobra nad złem jest tutaj tematem głównym i o tyle *Don Kichot* wciąż jest renesansowy.

- Barok w Europie to czas działania wielkich umysłów w dziedzinie filozofii, sztuki, literatury. Do filozofów wielkiego formatu należą: Kartezjusz, Pascal, Spinoza, Locke.

- Do artystów pędzla: Rubens, Rembrandt, Velasquez.

- Do mistrzów literatury: Lope de Vega, Szekspir, Molier i właśnie Cervantes.

- Barok w Hiszpanii – zwłaszcza początek XVII wieku to jeszcze czasy świetności i potęgi tego państwa, któremu wielki zyski przyniosły odkrycia geograficzne. Jest to też kraj bardzo religijny, katolicki, z powodzeniem działa tu Święta Inkwizycja i ruch kontreformacji.

- Barok w Polsce to rozkwit sarmatyzmu – Rzeczpospolita jest wówczas znanym i silnym państwem. To czasy opisane później w *Trylogii* Henryka Sienkiewicza – stulecie wojen, rozrostu przywilejów szlacheckich, handlu z Europą, powiązań z europejskimi dworami. Klęska i wojny XVII wieku dopiero nadchodzą.

TYTUŁ

Don Kichot – Przemysłny szlachcic Don Kichot z Manchy – tak to dokładnie brzmi. Tymczasem najczęściej spotkacie się z tytułem *Don Kichot*. Nic dziwnego – skrót oddaje istotę dzieła – to Don Kichot jest tu najważniejszy. Mancha to rejon w Hiszpanii, dokładnie Kastylii, tu Don Kichot miał swoją posiadłość, stąd wyruszał na swoje wyprawy, tu powracał.

AUTOR

Miguel de Cervantes Saavedra – barwna postać hiszpańskiej kultury: nie tylko pisarz, ale żołnierz, pirat, więzień... Porwany przez piratów omal nie stracił życia – z niewoli wykupiła go matka. Więziony za swoje sprawki w więzieniu zaczął pisać *Don Kichota*. Powieść przyniosła mu sławę za życia, nieśmiertelność i stałe miejsce wśród mistrzów europejskiej literatury, ale nie dała mu majątku.

GENEZA

Legenda głosi, że Cervantes wymyślił Don Kichota w więzieniu. Stwarzając tę postać, chciał sparodiować rycerskie romanse, pokazać szkodliwość ksiąg na przykładzie zwiariowanego szlachcica. Tymczasem bohater przerósł swojego twórcę – stał się symbolem idealistycznej walki ze złem...

GATUNEK

Don Kichot jest pierwszą nowoczesną powieścią hiszpańską, ma cechy romansu rycerskiego, powieści przygodowej, nawet eposu. Jest wielowątkowym dziełem, opiera się o tzw. motyw drogi – że osią akcji jest podróż bohaterów i przygody, które ich spotykają. Charakterystycznym i powielanym później chwytem fabularnym jest zestawienie dwóch kontrastowych postaci jako towarzyszy podróży – tu Don Kichota i Sancho Pansy.

SPOSÓB NA ZAPAMIĘTANIE TREŚCI

Don Kichot świetnie nadawałby się na scenariusz animowanego filmu albo komiksu! Osoby, które czują w sobie podobne powołanie, powinny ująć sobie wybrane przygody rycerza w obrazki! Natomiast rysując, filmując, należy pamiętać:

Don Kichot był zwykłym szlachcicem, z Manchy. Jego pasją były romanse rycerskie. Pewnego dnia postanowił, że jest rycerzem i musi wyruszyć w świat, by służyć damę swego serca i walczyć ze złem. Ubiera się w strój rycerski i wyrusza na kolejne wyprawy. Wypraw Don Kichota było trzy:

- W pierwszej wędruje sam, w celu odnalezienia prawdziwego zamku – chce bowiem zostać jak należy pasowany na rycerza. Znajduje karcznię, którą bierze za zamek, karczmarz, który uznaje go za obłąkańca dokonuje „pasowania”. Z tej części warto zapamiętać spotkanie z kupcami, których postrzega Don Kichot jako wrogich rycerzy, wdaje się z nimi w bójkę i zostaje pobity.
- W drugiej towarzyszy mu Sancho Pansa – mały, gruby giermek, bo przecież rycerz musi mieć giermka. Najbardziej znane przygody tej wyprawy to walka z wiatrakami, które Don Kichot uznaje za olbrzymy oraz atak don Kichota na stado owiec, bo w jego oczach owieczki stają się oddziałami wrogich wojsk.
- W trzeciej Don Kichot wyprawia się na poszukiwanie swojej damy – Dulciney z Toboso, walczy z Rycerzem Zwierciadła,

walczy z lwem zamkniętym w klatce, wyrusza na szaloną żeglującą rybacką barką. W tej części istotna jest przygoda Sancho Pansy, który zostaje namiestnikiem księcia na pewnej wyspie – i znajduje tam taką oto mądrość życiową, że dość ma namiestnikowania i najlepiej mu jednak we własnej chacie.

Jak kończy się historia Don Kichota? Po raz kolejny zmuszony do powrotu do domu rycerz umiera, wcześniej napisawszy testament.

TRZY NAJWAŻNIEJSZE PYTANIA

1. Co tak niezwykle stworzył Cervantes w swojej powieści, że wszyscy ją cenią i uważają za arcydzieło?

Przygody Don Kichota uświadomiły czytelnikom, że świat nie jest taki jednoznaczny – w tym samym przedmiocie jeden widzi stary garnek, a drugi rycerski hełm. Jest to rzecz wyobraźni, umiejętności spojrzenia. Nigdzie nie jest powiedziane, że to realiści mają rację. Marzenie i idealizm stwarza inne obrazy – one też mają prawo istnienia w sztuce, literaturze, w życiu. To – zresztą niechcący – udało się pokazać Cervantesowi. Postać don Kichota wzrusza, budzi uśmiech, ale i szacunek. Realista, który nie podejmie walki z wiatrakami, bo widzi, że to wiatrak, nie dorasta rycerzowi do pięt z całym swoim rozsądkiem. Don Kichot ma odwagę marzyć.

Cervantes wyśmiał don Kichota, stawiając go naprzeciw wiatraków. Nikt jednak nie podjął tego śmiechu, bo my, czytelnicy, nagle zrozumieliśmy, jakie wiatraki stoją nam na drodze i jak mało mamy sił, by je pokonać. A Don Kichot w imieniu nas wszystkich dzielnie próbuje... Chwała mu za to – jego czyn jest heroiczny.

2. Kim, tak naprawdę, jest Don Kichot?

Szlachcic z Manchy, który uważał się za rycerza, jest przeze wszystkim największym w literaturze idealistą. Jego postawa wyraża się w wierze w szczytne, rycerskie ideały, w dobro, w możliwość zwyciężenia zła na ziemi. Wierzyć to jeszcze nic – Don Kichot wprowadza swoje ideały w czyn. Fantasta,

marzyciel, który tak wierzy w swoją rycerskość, że staje się rycerzem – to idealizm, który nie ma sobie równych. A przy tym – Don Kichot jest po prostu dobrym człowiekiem, buntownikiem – protestuje przeciw złu świata – postanawia z nim walczyć.

Jest też filozofem – optymistą – o czym świadczą słowa:

Wiedz, Sancho, że te wszystkie burze, które nami teraz trzęsą, są nieomylnym znakiem, że wkrótce wszystko się wypogodzi i fortuna ku nam się obróci obliczem, boć zarówno szczęście, jak i nieszczęście trwać długo nie może, z czego wynika, że po tak długich nieszczęściach teraz kolej na szczęście!

3. Jakie przesłanie warto odczytać z powieści?

- Świat widziany oczami ludzi, których uważamy za obłąkanych, nie musi być nieprawdziwy. Czy na naszej planecie nie ma zła, przemocy, krzywdy? Don Kichot tylko inaczej je zobrazował.
- Należy szanować idealizm – uosabia ludzką godność, ludzką walkę ze złem.
- Wyobraźnia, wizja, baśń – to piękne przestrzenie, nie należy poddawać się tylko realizmowi
- Lubimy Don Kichota, bo uosabia to, co tkwi w każdym człowieku – marzenia o dobrym świecie. Don Kichot wydaje się czasem dużym dzieckiem – niegodzącym się na dorosły świat. Warto taką postawę w sobie pielęgnować.

TREŚCI ZWIĄZANE Z LEKTURĄ, POTRZEBNE DO EGZAMINU

MOTYW

Marzycielstwo, idealizm, walka ze złem.

Marzenia, ideały i postawy związane z nimi – czyli ludzie idealiści i marzyciele, fantaści – to bardzo pociągający temat egzaminacyjny. Pewnie dlatego, że zawsze wydaje nam się, że przypisane są młodym, ludziom, tymczasem niekoniecznie, bo największy idealista świata – Don Kichot właśnie – jest pięćdziesięciolatkiem.

Do tego motywu warto sobie przypomnieć:

- **Antynomię**, która powtarza się w literaturze: realizm kontra idealizm. Te dwie postawy ścierają się od antyku, obie mają swoje racje: realiści twardo stąpają po ziemi, to oni umieją budować i obliczać, idealiści marzą i wymyślają rzeczy, których jeszcze nie ma. Oba pierwiastki są światu potrzebne.
- **Historię Ikar** – mitologiczny przykład młodego idealisty. Ikar uległ własnemu marzeniu, by wzbić się jak najbliższej słońca. Nie jest to może walka ze złem, ale uosabia odwieczne ludzkie pragnienie, by pokonać swoje ograniczenia. W tym momencie Ikar jest patronem odkrywców, podróżników i wynalazców. Czym i gdzie bez nich byłby świat? Skontrastowany z nim jest jego ojciec – Dedal – też wynalazca, wielki konstruktor, realista.
- **Historię Prometeusza** – mitologiczny symbol idealistycznego poświęcenia się dla ludzkości. Przybity do skał Kaukazu heros, któremu sęp wyżera wątrobę jest symbolem skrajnego poświęcenia się dla ludzkości. Jest to bowiem kara za to, że Prometeusz wykrał bogom ogień i podarował ludziom...
- **Moment filozoficzny** – idealizm zaczyna się od Platona i jego pomysłu z jaskinią. To, co realne, namacalne, to tylko cienie idei. Idee – istota rzeczy i zjawiska, jest niewidzialna mówi Platon.

I idealisci w to wierzą.

- Don Kichot z Manchy jest literackim symbolem idealizmu.
- Idealistami byli romantycy, szerzący ideę wiary i uczuć przeciw zasuszonej i ograniczonej wiedzy realistów. Zapamiętaj romantyczne hasło: „mierz siły na zamiary, nie zamiar według sił”. Wymyślił je Mickiewicz i dobrze, pokazuje sposób myślenia idealistów: jak chcesz, to dasz radę, siły nie są ważne.
- Odrębny rodzaj idealistów to społecznicy w rodzaju Siłaczki – Stasi Bozowskiej z opowiadania Stefana Żeromskiego. Jej literacki krewniak doktor Judym, bohater tego samego pisarza, to ten sam typ – poświęcają swoje życie osobiste dla społeczeństwa i idei, w którą wierzą.
- Pięknym przykładem marzycielskiej postaci jest Mały Książę z książki Saint-Exupéry’ego. Prezentuje możliwości dziecięcej wyobraźni przeciwstawione realizmowi dorosłych... Sam bohater i jego podróż to wyprawa w poszukiwaniu idei miłości i przyjaźni.

ZASTANÓW SIĘ PRZED EGZAMINEM:

Należysz do realistów czy idealistów, marzycieli?

Nie oceniaj, nie wartościuj – pomyśl co dobrego wnoszą obie postawy... Przy tym pomyśl nad porównaniem nauki i poezji, sztuki. Być może test egzaminacyjny zada Ci pytanie o marzenia, fantazje, poezje, sztukę – czym byłby bez nich świat?

Realizm żołnierza przeciwstawia idealizmowi Hamleta Zbigniew Herbert – w bardzo ciekawym wierszu pt. *Tren Fortynbrasa*, inny wiersz ukazujący moc marzeń to *Pudelko zwane wyobraźnią*.

Sancho Pansa to chłop obdarzony zdrowym rozsądkiem, konkretnym spojrzeniem za świat. Tak jak Don Kichot kojarzy się jako postać na chudym koniu, tak Sancho Pansa – to przysadzisty wieśniak na osiołku. Sancho reprezentuje pierwiastek realizmu, ale nie umie powstrzymać swojego pana przed działaniami i czasem im ulega. On też zaznał swoistego eksperymentu – przez 17 dni pełnił funkcję namiestnika wyspy i doszedł do wniosku, że woli być zwykłym chłopem i rządzić tylko w swojej zagrodzie. Do cech giermka należy: spryt, unikanie niebezpieczeństw, chciwość, łakomstwo, ale przy tym prostoduszność, naiwność i dobro. Do Don Kichota jest szczerze przywiązany, wielokrotnie go ratuje.

2. Co pamiętać o kompozycji powieści?

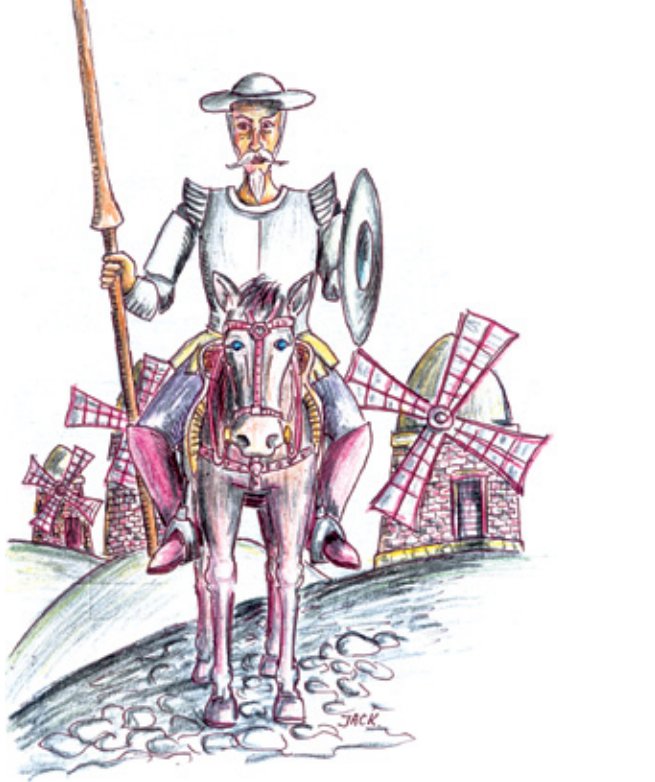
- *Przemysłny szlachcic Don Kichot z Manchy* to powieść, ma w sobie elementy romansu, powieści podróżniczej, przygodowej, satyrycznej.
- Narrator – trzecioosobowy, ujawnia się w końcu powieści jako czarownik Sidi Hamet.
- Czas wydarzeń – początek XVII wieku (od 1605 do 1615 roku).
- Miejsca akcji – Mancza, Toboso, rzeka Ebro, wyspa Barataria, Barcelona, Madryt, Jaskinia Montesyna.

3. Czy Cervantesowi udało się osiągnąć zamierzony cel i sparodiować romanse rycerskie?

Nie, ale osiągnął wiele więcej – stworzył bohatera uosabiającego ludzkie marzenia zwycięstwa nad złem, idealistę wszech czasów. Don Kichot bywa zabawny, ale nie jest postacią ośmieszoną – wzbudza sympatię, jest naprawdę rycerski, choć może nie jest rycerzem.

4. Jak rozumiesz określenia: donkiszoteria, walka z wiatrakami?

- **Donkiszoteria** to postawa człowieka o nierealnych marzeniach, wierzącego, że w pojedynkę jest w stanie walczyć z przeważającymi siłami. Taki człowiek nie umie obliczyć realnego niebezpieczeństwa, rzuca się do działania wbrew rozsądkowi.
- **Walka z wiatrakami** to walka skazana na niepowodzenia, walka jednostki z przeważającymi siłami.

PRACA Z TEKSTEM

Przeczytaj uważnie scenę spotkania Don Kichota z wiatrakami i odpowiedz na pytania:

Naonczas spostrzegli trzydzieści lub czterdzieści wiatraków na całym polu. Ujrawszy je, Don Kichot rzekł do swojego giermka: – Fortuna sprzyja naszym zamiarom bardziej niż byśmy pragnąc mogli. Oto patrz tam, przyjacielu Sancho Pansa, gdzie ukazuje się trzydzieści lub i więcej potwornych olbrzymów, z którymi zamysłam stoczyć walkę i wszystkich życia pozbawić; lúp po nich będzie początkiem naszego wzbogacenia się, jest to bowiem słuszną wojną i doniosłą służbą bożą znieść tak podle nasienie z oblicza ziemi. (...) – Zważcie jegomość – odparł Sancho Pansa – że to, co tam się ukazuje, to nie żadne olbrzymy, ino wiatraki, a to co się wydaje ramionami, to skrzydła, które obracane wiatrem poruszają kamień młyński – Zaraz widać – odparł don Kichot – że nie jesteś tego rodzaju przygód zwyczajny; to są olbrzymy. Jeśli się lękasz, precz stąd i klep pacierze, w czasie gdy ja wdam się z nimi w zacieklą i nierówną walkę (...) ... polecił się z całego serca swej pani Dulcyniei, prosząc ją by wspomagała go w takiej potrzebie: zasłoniwszy się dobrze tarczą z nastawioną kopią, puścił pełnym galopem Rosynanta

i uderzył na pierwszy z brzegu wiatrak. Cios wymierzył w skrzydło, tymczasem wiatr obrócił je tak gwałtownie, że kopię złamało w kawałki, zaś konia i rycerza porwało o odrzuciło mocno poturbowanych na pole.

1. Jak nazwiesz spojrzenie na rzeczywistość don Kichota, a jak Sancho Pansy?

- Don Kichot – wizja, fantazja, marzenie,
- Sancho Pansa – realizm, prawda.

2. Wskaż zachowania i poglądy Don Kichota typowe dla stanu rycerskiego.

- uznanie słusznej wojny jako bogobojnego sposobu wzbogacenia się,
- honor nakazujący podjąć nierówną walkę,
- polecił się damie swego serca przed atakiem,
- atak z tarczą i wystawioną kopią.

3. Wiatraki w oczach don Kichota stanowią symbol czego?

Zła, zjawiska, przeciw któremu trzeba walczyć bez względu na nierówność sił.

KRÓTKA WYPOWIEDŹ PISEMNA

Napisz notatkę prasową informującą o ataku Don Kichota na wiatraki.

W dniu wczorajszym, w rejonie Machy, na wschód od miasta Toboso, szalony szlachcic Don Kichot, przebrany w rycerski strój zaatakował wiatraki. Z zaciekleścią uderzał mieczem w skrzydła, krzycząc, że ma do czynienia z olbrzymem. Akcja zakończyła się tragicznie – Don Kichot raniony skrzydłem poniósł liczne obrażenia i cudem uszedł z życiem. Zaopiekował się nim jego sługa, niejaki Sancho Pansa... Incydent wzbudził zdumienie okolicznych mieszkańców, którzy uważają, że ten, spokojny dotąd szlachcic powinien się leczyć na przypadłości umysłowe.

NOTATKA PRASOWA
POWINNA ZAWIERAĆ:

- informacje – co się zdarzyło,
- gdzie i kiedy,
- jakie są skutki zdarzenia,
- może, nie musi, mieć komentarz.

WYPRACOWANIE EGZAMINACYJNE

Trzeba mieć odwagę by marzyć – na przykładzie Don Kichota, mitologicznego Ikara i innych wybranych bohaterów pokaż, że warto mieć odwagę marzeń.

NOTATKA WSTĘPNA:

Wybór formy wypowiedzi nie pozostawia wątpliwości – znów rozprawka. Czy warto marzyć? Jasne, że tak! Czy trzeba aż „mieć odwagę”, by marzyć? Znajdziemy takich bohaterów, którzy nam to potwierdzą.

UWAGA

• **Nie zrób błędu polegającego na tym, że wymienisz postacie i streścisz ich życiorysy!** Nie. Tu najważniejsze są argumenty – dlaczego warto marzyć i po co do tego odwaga?

• Przywołaj:

- Don Kichota – bo tak każe temat.
- Ikara – bo tak każe temat.
- Wybraną postać – może to być Mały Książę, Stasia Bozowska lub bohater z własnych lektur – jeśli na przykład znasz historię doktora Judyma z *Ludzi bezdomnych*, albo biografię wynalazcy czy podróżnika, np. Marii Curie-Skłodowskiej albo Krzysztofa Kolumba – możesz je przywołać.

• **Nie streszczaj ich dziejów**, tylko zestaw argumenty:

1. Don Kichot dowodzi, że warto marzyć – bo ten bohater w ten sposób odnalazł sens życia i swoją misję. Poddając się sile swojej wyobraźni, chciał strzec szlachetnej idei, walczyć z wiatrakami, opiekować się słabszymi, głosić miłość do Dulcinei. A dlaczego wymagało to odwagi? Ponieważ na każdym kroku potykał się Don Kichot z niezrozumieniem, silniejszych od siebie ludzi, obrywał cięgi, uznano go za głupca, a rodzina spaliła mu bibliotekę... Ktoś, kto przyznaje się do swych marzeń, naraża się na śmiech i szyderstwo ze strony tłumu.
2. Ikar to postać dyskusyjna. Można by polemizować z założeniem, że jego dzieje pokazują, że warto marzyć. Przecież spadł, zabił się niczego nie osiągnął... Otóż osiągnął – spełniło się jego marzenie, wzblił się jak najwyżej nad ziemię. Dzięki takim jak on ludzie dziś potrafią latać. A jeśli chodzi o odwagę – trzeba jej chyba niemało, by podjąć takie ryzyko.

3. Wszystkie wymienione wyżej postacie to dobre dowody na to, że warto marzyć – zrealizowali dzięki marzeniom sens swojego życia, Mały Książę znalazł to, czego szukał i zrozumiał, co jest ważne, Siłaczka poświęciła się innym ludziom, podobnie i Judym. Podróżnicy odkrywali dzięki marzeniom nowe lądy, uczeni – wynalazki, leki... Nasz świat jest, jaki jest, dzięki marzeniom. Marzenia są piękne, odrywają ludzi od smutków rzeczywistości. A do nich potrzeba odwagi. Mały Książę musiał opuścić dom, Stasia poświęcić życie i zdrowie, Judym odrzucił miłość... Wierzyć w swoje marzenia to znaczy narażać się na niezrozumienie otoczenia – a do tego też potrzeba odwagi.

SZUKAMY PUNKTÓW DODATKOWYCH:

Nawiązanie do współczesnego życia. Wpleć w pracę wzmiankę o współcześnie działającej fundacji „Mam marzenie”, która spełnia marzenia śmiertelnie chorych dzieci – takie jak spotkanie z idolem lub lot samolotem, wizyta w oceanarium, wymarzony laptop. Ta działalność może rozwiać ostatnie wątpliwości, czy warto mieć marzenia...

NAWIĄZANIE DO POEZJI:

W *Pudełku zwanym wyobraźnią* Zbigniew Herbert pokazuje, jakie czary mogą się zdarzyć po otwarciu tego pudełka – dzięki marzeniom powstaje nowy świat, lepszy i piękniejszy. Oto najlepszy dowód, że warto marzyć.

„ŚWIĘTOSZEK”

Moliera

TWÓRCA NOWOŻYTNEJ KOMEDII

Molier jest najśłynniejszym twórcą komedii. Łączył w nich różne rodzaje komizmu: słowa, charakteru, sytuacji.

- Jedną z cech charakterystycznych w komediach Moliera jest indywidualizacja języka bohaterów.

- W jego utworach pojawiają się postacie z współczesnego mu życia codziennego (lokaje, służące). Mają one jednak tak wyraziste rysy psychologiczne, że nabierają wymiaru ponadczasowego. Ci przedstawiciele pospółstwa posługują się swoim, potocznym językiem, co było sprzeczne z przyjętymi kanonami poetyki klasycznej.

- Nie wymyślał Molier skomplikowanych, nierealnych intryg, tylko ośmieszał to, co widział wokół siebie, jak sam powiedział: za cel postawił sobie *ściganie za pomocą ucieśnych obrazów błędów epoki*.

- Odbiorców często zaskakiwał zakończeniem swoich sztuk, wielokrotnie nieumotywowanym rozwojem akcji.

Do najznakomitszych komedii Moliera należą *Świętoszek* i *Skąpiec*.

Uwaga!

Komedia obyczajowa jest tą odmianą komedii, która za przedmiot ośmieszającego przedstawienia wybiera obyczajowość określonego środowiska społecznego – np. szlachty lub mieszczaństwa. *Świętoszek* Moliera jest komedią obyczajową – piętnuje obyczaje i postawy mieszczaństwa, panującą w ówczesnej Francji obłudę i zaślepienie. Nie jest to jedyna komedia obyczajowa tego autora: często uderza w mieszczan (np. *Mieszczanin szlachcicem*), atakuje też stosunki panujące na dworze, krytykuje duchowieństwo.

Wśród komediowych chwytów na czoło wysuwa się **komizm charakterów** (choć i sytuacji, i słowa też tu znajdziemy). Dlatego tak łatwo wymienić Molierowską paradę niezwykłych postaci.

TŁO EPOKI

- W XVII-wiecznej Francji rozwinął się **klasyzm**. Tym terminem określa się ogólnoeuropejską formację kulturową, która za wzór doskonałości przyjęła sztukę antyczną i starała się do niej nawiązywać.

- Powstawały nawet podręczniki, które uczyły, jak pisać, aby w możliwie najpełniejszy sposób zbliżyć się do antycznych wzorów. Najbardziej znanym z nich jest *Sztuka poetycka* Nicolasa Boileau (1674).

- Żyjący w tych czasach Molier pozostawał w zgodzie ze wskazaniami swojej epoki. Tworzył komedie, które w pełni zasługują na miano klasycystycznych. Jego utwory przestrzegają reguł obowiązujących w dramacie antycznym.

PRZESŁANIE KOMEDII MOLIERA

Natura ludzka jest niezmienna, dlatego komedie Moliera śmieszą i są chętnie wystawiane do dziś. Śmiejemy się niby z prześmiesznych bohaterów, ale tak naprawdę z problemów społecznych i ułomności ludzkich aktualnych także w XXI w. Często spotykamy ludzi, którzy stają się ofiarami własnych urojeń i naiwności, spotykamy dewotów i wyrachowanych oszustów, zwyczajnych cwaniaków bogacących się na krzywdzie innych. Tacy najczęściej świetnie udają uczciwych, bogobojnych, nastawionych życzliwie. Tak naprawdę życzliwość darzą tylko nasze pieniądze...

TYTUŁ

Świętoszek to ironiczny pseudonim tytułowego bohatera komedii. W rzeczywistości nosił on nazwisko Tartuffe. Jego przezwisko wzięło się stąd, że udawał on człowieka bardzo religijnego, rozmodlonego, potępiającego wszelkie życiowe radości. To zachowanie było pozą, grą. Chciał za jej pomocą wkraść się w łaski obcujących z nim ludzi, zmiękczyć ich serca i sprawić, by spełniali jego potrzeby, był więc manipulantem.

Tytuł utworu szybko stał się symbolem takiej właśnie postawy. Pojęcie „świętoszek” zadowoliło się w naszym języku – tym mianem określamy osobę pełną hipokryzji i życiowego wyrachowania (przy pozorach dobroci i religijności).

Dane

Jean Baptista Poquelin, używający pseudonimu Molier, napisał *Świętoszka* w latach 60. XVII w. Były to czasy Ludwika XIV, komediopisarz cieszył się przychylnością króla.

- **Akcję** utworu umieścił we współczesnym sobie Paryżu, w środowisku mieszczańskim.
- **Cel** – mierzyć w obłudę, protestować przeciw kłamstwu pod płaszczykiem świętości.

Mimo poparcia królewskiego sztuka naraziła Moliera na potępienie ze strony duchowieństwa. Skończyło się to zakazem wystawiania komedii przez pięć lat.

Czy zauważyłeś, że...

W sztuce mamy do czynienia ze szczęśliwym rozwiązaniem, które ma charakter **deus ex machina** i jest trochę nierealne. Tartuffe już miał w garści Orgona, jego dom i majątek, naiwny gospodarz i jego najbliżsi powinni znaleźć się na bruku. Jednak przybycie urzędnika i aresztowanie Tartuffe’a, który okazuje się znanym i poszukiwanym oszustem, to nic innego jak ukłon autora w stronę władzy, takie trochę lizusostwo autora. Chwali sprawność urzędników królewskich i sprawiedliwość państwa, bo jest zależny od króla.

Przykłady komizmu

- **Słowa** – powtarzane przez Orgona określenie Tartuffe’a – biedaczek.
- **Charakterów** – Orgon, jego typ zachowania, słowa, gesty.
- **Sytuacji** – scena zde-maskowania Tartuffe’a.

Świętoszek to:

- bohater typowy, symbol pewnej postawy życiowej
- bohater uniwersalny – spryciarz, żerujący na naiwności innych, spotykany do dziś
- bohater komiczny – zachowuje się komicznie, gdy udaje człowieka wielkiej wiary, skromnego ascetę; w rzeczywistości ceni uroki życia – łakomie gapi się na dekolt Doryny i docenia urodę Elmiry; w roli podstarzałego amanta, czyniącego niedwuznaczne propozycje Elmirze, również jest przezbawny...

Uwaga!

Właściwie w sztuce mamy dwóch gwnzch bohaterów: Orgona i Świętoszka. Pierwszy z nich to naiwniak, uparciuch, który nie słuchara rozsądnych ludzi, drugi – pozbawiony skrupułów oszust, pozujący na wzór pobożności.

CO SIĘ DZIEJE?

- Orgon, oczarowany zachowaniem Tartuffe’a w świątyni (leży krzyżem, modli się żarliwie), postanawia zabrać go pod swój dach. Boleje, że ten pobożny człowiek żyje w ubóstwie...
- Świętoszek stał się wyrocznią w domu Orgona, jego przyjacielem i powiernikiem. Matka gospodarza, sędziwa dewotka, uwielbia go także. Pozostali domownicy nie ufają mu...
- Tartuffe postanawia wydać córkę za Tartuffe’a i informuje ją o tym. Nie dba o to, że dziewczyna jest zakochana w młodym Walerym. Orgon jeszcze nie wie, że bardziej niż córka Marianna interesuje Tartuffe’a jego atrakcyjna żona Elmira.
- Tartuffe uwodzi Elmirę. Ta jednak udaje naiwną, która nie wie, o co chodzi.
- Damis obnaża przed ojcem niegodziwość Świętoszka. Ten jednak pada na kolana i błaga Orgona, by jako nic niewartego grzesznika wyrzucił go z domu. I tak po raz kolejny oszust oczarował Orgona. Jego gniew skupia się na synu, którego wyrzuca z domu, wydziedzicza i przeklina. Tartuffe postanawia miłosiernie wybaczyć Damisowi... Zachwycony Orgon postanawia zapisać gościowi majątek...
- Sprytna Elmira, która chce pomóc Marianie i pozbyć się natarczywego zalotnika, proponuje Orgonowi, by naocznie przekonał się o świętości i żarliwej wierze Tartuffe’a. Orgon, choć nie bez oporów, zgadza się. Elmira każe mężowi ukryć się pod stołem i ostrzega, że będzie musiała udawać przychylną Tartuffe’owi. „Święty człowiek” nie tylko śmiało rozmawia z Elmirą o ich przyszłym roman-sie i erotycznych igraszkach, ale także wyraża swą opinię o Orgonie – to człowiek stworzony do tego, by wodzić go za nos. Ukryty pod stołem Orgon wszystko słyszy...
- Pan domu i gość stają oko w oko. Orgon każe obłudnikowi opuścić swój dom, ten jednak śmieje mu się w twarz, bo dom jest już jego własnością. Okazuje się, że Orgon sporządził już akt darowizny, co niemiło zaskoczyło Elmirę.
- Przybywa Pan Zgoda z nakazem opuszczenia domu przez Orgona. Niewiele później Tartuffe przybywa z żołnierzami mającymi aresztować Orgona – na podstawie kompromitujących dokumentów oskarżonego o zdradę stanu. Ale... to Tartuffe zostaje aresztowany z rozkazu władcy, który rozpoznał w nim od dawną poszukiwanego oszusta. Władca unięważnia darowiznę. Świętoszek trafia do więzienia.

GATUNEK

Świętoszek jest komedią klasycystyczną, czyli oparta na komedii charakterów, sytuacji, słowa.

- Sztuka respektuje zasadę **decorum**, czyli odpowiedniości stylu. Jest komedią, a więc dla niej przeznaczony jest styl niski. Jej bohaterowie mogą wysławiać się w zwykły, prosty sposób. Ich zachowania też są zwyczajne, chwilami nawet śmieszne i trywialne (np. Orgon wchodzi pod stół, żeby przekonać się, czy Świętoszek zaleca się do jego żony).
- Bohaterowie komedii klasycystycznej są zindywidualizowani, ale ich zachowanie pozwala na wyciąganie ogólniejszych wniosków (np. dotyczących społeczeństwa danej epoki, klasy itd.) i odkrywają prawdy o naturze człowieka.
- Podzielona jest na akty i sceny. Początkowa sytuacja prowadzi do punktu kulminacyjnego – rozwiązanie konfliktu przez zgrabną intrygę.
- Zachowane są klasyczne jedności miejsca, czasu, akcji.
- Schemat: sprytna służąca, para zakochanych, przeszkody w dojściu do ołtarza, pomoc służącej – typowe dla gatunku i epoki.
- Komedia Moliera to komedia obyczajowe – dotyczą współczesności autora. Wśród komediowych chwytów na czoło wysuwa się komizm charakterów (choć sytuacji i słowa też tu znajdziemy).

TRZY RODZAJE KOMIZMU

- **Komizm słowny** – wszelakie śmieszne powiedzenia i zabawne dialogi bohaterów – np. Orgon nazywa Tartuffe’a świętym człowiekiem, biedaczkiem o słodkiej twarzy, a Doryna okazuje się o wiele mądrzejsza i sprytniejsza od swej młodej pani, Marianny.
- **Komizm charakterów** – najważniejszy w tej sztuce. Zostały w niej ukazane komiczne typy ludzkie, oczywiście o wyjątkowych, zhiperbolizowanych cechach. Nie może obejść się bez uproszczeń, tak więc u bohatera dominuje jedna cecha, czasem dwie, np. tępota i naiwność u Orgona. Ważny typ postaci komicznej u Moliera to sprytny służący lub służąca. Prawdziwy triumf służącego mądrzejszego od pana i hołd oddany niby prostym, ale rozsądnym i zaradnym ludziom, to *Szelmostwa Skapena*.
- **Komizm sytuacyjny** – śmiech budzą intrygi, dziwne sploty okoliczności i odwrócone sytuacje, np. okradziony złodziej. W *Świętoszku* mamy do czynienia z kilkoma śmiesznymi sytuacjami – np. ukryty pod stołem Orgon jest świadkiem zalotów uważanego przez niego za świętego Tartuffe’a do Elmiry, żony Orgona.

• **Komedia** – gatunek dramatu, którego wyróżnikiem jest kategoria komizmu (słownego, sytuacyjnego i charakterów) oraz szczęśliwe dla bohaterów zakończenie. Ten gatunek narodził się w starożytnej Grecji.

Wyróżniamy dwa podstawowe typy komedii:

- komedię sytuacji
- komedię charakterów (jej przykładem jest właśnie *Świętoszek*!).

W tej sztuce, podobnie jak w innych swoich dziełach, Molier stworzył prześmiesznych bohaterów – to pewne typy ludzkie, np. wilk w owczej skórce, wyrachowany materialista i oszust Tartuffe, który arcyzabawnie pozuje na pobożnisia, dewot i naiwniak – Orgon, stara dewotka ślepa i głucha na głos rozsądku – jego matka, sympatyczna i energiczna służąca, mądrzejsza często od swoich państwa – Doryna.

• **Komizm** – kategoria estetyczna, sposób prezentowania wydarzeń, sytuacji i postaci wywołujący u odbiorcy wesołość.

Podstawowe trzy rodzaje komizmu to:

- komizm słowny,
- komizm sytuacyjny
- komizm postaci (charakterów).

• **Satyra obyczajowa** – to satyra, w której przedmiotem ataku satyryka jest społeczeństwo i jego obyczaje. We współczesnej Molierowi Francji religijność objawiała się bardzo często dewocją – klepaniem modlitw, pokazywaniem się w świątyni, jałmużną na pokaz, skromnym sposobem bycia – a wszystko to pozbawione było refleksji nad istotą wiary... Jak w każdej epoce, nie brak było naiwniaków, na których żerowali łotrzykowaci spryciarze. Zdobywali zaufanie i przyjaźń ofiary, a potem – jej majątek...

Jak bardzo palącym problemem była dewocja, obrazuje fakt, że sztuka wywołała skandal we Francji. Widzowie rozpoznali samych siebie w Orgonie i pani Pernelle.

Dewocja była piętnowana również w innych krajach – np. w Polsce przez Krasickiego. W bajce *Dewotka* ukazał on pobożną damę odmawiającą pacierze. Gdy dama spostrzegła jakąś drobną winę służącej, nie przerywając modlitwy, zaczęła ją bezlitośnie bić – wymawiała właśnie słowa Modlitwy Pańskiej „I odpuść nam nasze winy, jako i my odpuszczamy”.

• **Bawić, uczyć** – ważne oświeceniowe hasło, mistrzowsko zrealizowane przez Moliera.

MOLIEROWSCY BOHATEROWIE

Falszywy świętoszek, skąpiec, mizantrop, pożeracz serc niewieskich, nuworysz – prawdziwa reprezentacja ułomności ludzkich – nie tylko XVII w. Molier potrafił podpatrywać ludzi. Czy te typy przeminęły?

• **Świętoszek – Tartuffe** – uosobienie fałszu i hipokryzji, człek na pozór pobożny i prawy – w rzeczywistości chciwy intrygant. Udając świętość, niszczy i wyzyskuje ludzi, na szczęście zostaje zdemaskowany. W sztuce Moliera – tak, ale czy w zwykłym życiu udałoby się go pokonać?

• **Harpagon – to Skąpiec**. Każdy zna kogoś, kto jest skąpy jak Harpagon. Notuje liczbę kont i procent z kwot odłożonych na rok, na dwa lata. Oddzielnie liczy grosz w skarpetkach, oddzielnie obcą walutę w podszwec marynarki. Ale to jest Harpagon współczesny, natomiast Molierowski miał szkatułkę zakopaną w ogrodzie, szkatułkę, która stanowiła dlań treść istnienia. Skąpstwo tego bohatera było wręcz obsesją, gotów dla pieniędzy uczynić wszystko, staje się w końcu ofiarą i niewolnikiem swojego skąpstwa.

• **Don Juan** – uwodziciel, kobieciarz, flirciarz – po prostu Don Juan... Łamał kobiece serca, rozwścieczał ojców, aż go w końcu los pokarał, bo go odwiedził posąg Komandora – ojca uwiedzionej Anny – i porwał bezbożnika do piekła. Molier nie był jedynym, który podjął ten temat, wszak Don Juan to legendarna postać rodem z hiszpańskich romansów i dramatu Tirso de Molina.

• **Mizantrop** – odludek, człowiek zgryźliwy i wrogo nastawiony do ludzi. Alcest – wysoko ocenia własną uczciwość, bardzo nisko natomiast innych, którymi szczerze pogardza. Akurat kobieta, którą pokochał, jest jego przeciwieństwem. Wesoła, towarzyska, powiedzielibyśmy dziś „rozrywkowa” wdówka Celimena nie chce dzielić z nim samotności. Dlatego Mizantrop sam decyduje się na izolację, samotnię na pustkowiu i oddalenie od społeczeństwa. Słowo „mizantrop” pochodzi z greckiego: *misánthro-pos* = nienawidzący ludzi.

• **Nuworysz** – ambitny mieszczanin, który zapragnął być szlachcicem, czyli pan Jourdain (zurdę). Dziś nazwano by go może snobem albo dorobkiewiczem z aspiracjami. Chciał przekroczyć granice swojej warstwy społecznej. Zatrudnił nauczycieli i krawców, chciał osiąść przynajmniej maniery szlacheckie. Otoczenie naśmiewa się z niego, zresztą widownia również, bowiem po drodze do realizacji swoich marzeń jest Jourdain sprawcą wielu komicznych nieporozumień. W tym wszystkim bohater nie jest antypatyczną postacią, a niektóre jego uwagi okazują się zaskakująco trafne.

Sens

- protest przeciw obłudzie, fałszywej pobożności, oszustwu
- protest przeciw głupocie i dewocji
- komedia o ludzkich wadach
- satyra na ówczesne społeczeństwo – zwłaszcza obłudnych pobożniaków
- ponadczasowość: postawy ludzkie, takie jak naiwność, głupota, fałsz, oszustwo – nieśtety – nie przeminęły.

„Najstraszliwszy cios zadaje się ułomnościom, wystawiając je na sztyderstwo świata” – mawiał Molier, a co więcej – czynił tak. Jego komedie szydzą z ułomności, jego bohaterowie to typy, które nadal można spotkać.

Ciekawostka kompozycyjna

Molier wprowadza głównego bohatera dopiero w III akcie sztuki, wcześniej jest on tylko tematem rozmów i dyskusji.

CO SŁYCHAĆ W UTWORZE?

DŹWIĘK UTWORU POETYCKIEGO SUGERUJE JEGO WYMOWĘ. POECI CZĘSTO OPERUJĄ DŹWIĘKOWĄ WARSTWĄ JĘZYKA ZESTAWIAJĄC TAK GŁOSKI, SPÓŁGŁOSKI I AKCENT, ABY WIERSZ DZIAŁAŁ NA USZY SŁUCHACZA. JEST W TYM PODOBNY DO MUZYKI.

ONOMATOPEJA

Onomatopeja – to naśladowanie dźwięków, imitowanie ich w języku. Może być cały **wyraz dźwiękonaśladowczy**, może być **zestawienie wyrazów**. Chodzi o to, by językiem, słowami naśladować dźwięki natury.

- Coś szeleści: *szsz, szsz*. Twoje *szsz* to onomatopeja.
- Powiedz, że dzwonek dzwoni, naśladując go. Powiesz: *dzyń, dzyń*.
- A jak pies warczy? *Wrr!*
- Jak kot mówi? *Miau!*
- Jak śmieje się Marta? *Chi, chi, chi*.
- A potężny Marcin? *Cha, cha, cha*.

Całe wyrazy powstaną w ten sposób – z ludzkiej chęci naśladowania dźwięków. Są to: *kukulka* (od *kukania*), *chichot* (od *chichotania*), *szelest* (od tego *szsz*), *dudnić* (od *dudnienia*), *pisk* (od *piszczenia*) itd.

Przyznasz, że onomatopeja to znakomity sposób dla poetów, którzy chcą w swoim utworze oddać np. szum deszczu, ryk sztormu, dźwięk burzy. Toteż poeci często z onomatopei korzystają. Oto jedna z najsłynniejszych strof:

*O szyby deszcz dzwoni, deszcz dzwoni jesienny
I pluszcze miarowo, jednaki, niezmienny,
Dżdżu krople padają i tłuką w me okno...
Jęk szklany... płacz szklany... a szyby w mgle mokną (...)*
Leopold Staff *Deszcz jesienny*

Kilka elementów w tej zwrotce naśladuje deszcz i tak dokładnie oddaje jesienną aurę, że można się w niej roztopić albo zasnąć. Są to powtórzenia i rytm. Ale też nagromadzenie wyrazów – onomatopej: *dzwoni, pluszcze, jęk szklany*, w dodatku zgrupowanie głosek *sz, cz, dż* (*deszcz, dżdżu, szklany, szyby*). Przyznamy, że *sz* i *cz* są charakterystyczne dla deszczu, dla słowa i samego szelestu kropki po szybach.

BRZMIENIE UTWORU

– to nie tylko onomatopeja. Jest ona wprawdzie popularnym sposobem organizowania dźwięku w tekście i o niej najwięcej mówi się w szkole. Ale bawić się dźwiękiem można jeszcze inaczej: na przykład nagromadzić wyrazy o podobnych głosekach (*Barbaro z barbakanu, czemu broszą broisz?*), można dobrać odpowiednie samogłoski i zestawić akcent. O terminy z tym związane nikt nie powinien Was zapytać, ale o wskazanie warstwy dźwiękowej jako tej, która oddziałuje na odbiorcę – może.

UWAGA!

Choć najłatwiej wskazać nam czasowniki – onomatopeje (bo: *pipczy, śwista, jęczy* – bezpośrednio oddają dźwięk), to mogą nimi być inne części mowy:

- **rzeczowniki** (*świergotka, świstula, jęczka*),
- **przymiotniki** (*szumny, halaśliwy*),
- **imiesłowy** (*świszczący, szeptany*),
- **przysłówki** (*świszcząco, szumnie*).
- A najprostsze do rozpoznania **onomatopeje** to nazwy dźwięku, takie jak: *kap, kap; plum, plum; kuku, kuku; ćwir, ćwir*.

Jeśli spytają Cię, jakie to części mowy?

Odpowiedz – **Wykrzykniki**.

TEST

1. Nazwę „lagodne oko błękitu”, jaką nadał w wierszu księżycowi Norwid, nazwiesz:

- a) porównaniem
- b) onomatopeją
- c) metaforą
- d) epitetem

2. Wskaż onomatopeje we fragmencie wiersza:

*Dudnią drogi, ciągną obce wojska,
a nad nimi złota jesień polska
(...)
Hej, ty brzozo, hej, ty brzozo – płaczko,
smutno szumisz nad jego tulaczką,
W. Broniewski *Żołnierz polski**

3. Przeczytaj fragment wiersza Mirona Białoszewskiego (*Rozprawa o stolikowych baranach*):

*A dalej: barany
w kolorach brabanckich
i barany z Bizancjum
i barany w kolorach oryniackich...*

Które twierdzenie jest prawdziwe?

- a) Poeta operuje dźwiękiem: używa onomatopei.
- b) Poeta operuje dźwiękiem: gromadzi głoski: „b” i „r”.
- c) Poeta używa nagromadzenia metafor.
- d) Poeta dynamizuje pejzaż.

4. Przeczytaj pierwszą strofę z wiersza Baczyńskiego pt. *Legenda*:

*Wydęte karawele o żaglach z czerwonych motyli,
pachnące cynamonem, pieprzem i imbirem,
upływają po morzach mosiężnych, a w tyle
delfiny ciągną – jak antyczne liry
Jacyż na rufach zdobywcy
odlani z płynnego złota
w pieśniach wysmukłych jak skrzypce,
z puszystym wejrzaniem kota?*

4. A. Karawele pachnące to:

- a) metafora
- b) porównanie
- c) onomatopeja
- d) prawda

4. B. Nawiązaniem do wypraw geograficznych jest ciąg słów:

- a) *karawele, motyle, mosiężne morza, lwy*
- b) *motyle, delfiny, skrzypce, kot*
- c) *karawele, cynamon, pieprz, imbir, zdobywcy*
- d) *cynamon, pieprz, imbir, płynne złoto*

4. C. Na fakt, że w wierszu może też chodzić o przedmiot: obraz lub rzeźbę, wskazują słowa:

- a) delfiny i antyczne liry
- b) morza mosiężne i zdobywcy odlani z płynnego złota
- c) morze mosiężne i wydęte karawele
- d) żagle z czerwonych motyli i antyczne lwy

4. D. Podkreśl w wierszu porównanie (nie podpowiadamy). Wskaż grupę, w której są same onomatopeje:

- a) *emancypacja, eksploatacja, eksploracja*
- b) *duszenie, pieczenie, smażenie, wołanie*
- c) *pisk, gwizd, ryk*

ODPOWIEDZI:

- 1. 1. c), 2. 3. b), 4. A. a), 4. B. c), 4. C. b), 4. D. c)

ROZPOZNAJ STYLIZACJĘ!

CO TO JEST STYLIZACJA?

To upodobnienie tekstu do innej wypowiedzi, nadanie mu charakterystycznego stylu.

• Piszesz opowiadanie, które rozgrywa się w średniowieczu. Wiadomo, że postacie nie mogą mówić współczesnym językiem, więc budujesz wypowiedzi tak, by pasowały do epoki. Właśnie zastosowałeś stylizację.

• Próbujesz napisać tekst, używając mowy wiejskiej – to też stylizacja, tylko inny jej typ.

• Przekształcasz zwykłą wypowiedź w mowę charakterystyczną dla uczniów, młodzieży – to następna stylizacja.

• A jeśli czytasz utwór, który bardzo przypomina inne, znane Ci dzieło – na przykład rytmem, rymem, doborem słownictwa naśladuje *Pana Tadeusza* – to też stylizacja – na gatunek literacki i styl Mickiewiczowski.

Stylizacja jest to więc świadome ukształtowanie wypowiedzi na wzór określonego stylu, polega na nadaniu jej cech właściwych danemu stylowi.

JAKIE STYLIZACJE ZNASZ NAJLEPIEJ?

Czytając Sienkiewicza, Reymonta, może Wyspiańskiego, spotkaliście bardzo wyraźne stylizacje. To **archaizacja i dialektyzacja**.

STYLIZACJA

ARCHAIZACJA

Przekształcenie wypowiedzi na język minionej epoki, upodobnienie tekstu do języka dawnego.

Charakterystyczny dla powieści historycznej.

TRUDNOŚĆ:

Nie da się idealnie odtworzyć dawnej mowy i napisać tekstu np. dokładnym językiem średniowiecznym. Dlatego archaizacje opierają się na ogólnej znajomości starego języka – bohaterowie wieku XVII mogą mówić polszczyzną w ogóle typową dla dawnej Polski, a nie tylko wieku XVII. Na przykład Sienkiewicz, nie mogąc dokładnie odtworzyć mowy średniowiecza, użył w *Krzyżakach* elementów języka z *Pamiętników* Jana Chryzostoma Paska oraz elementów gwary zakopiańskiej, bo w niej „zakonserwowało” się sporo starych form językowych.

MISTRZ ARCHAIZACJI:

Henryk Sienkiewicz

Przykład:

Do Lublina i ja chętnie pójdę, bo tam białogłowy nad miarę gładkie i rzęsiste. Kiedy to która chleb krając bochenek o się oprze, to nawet na nieczułym bochenku skóra od kontentacji czerwienieje.

Henryk Sienkiewicz *Potop*

NA CZYM POLEGA?

Zwróć uwagę na słowa:

- białogłowy,
- gładkie i rzęsiste,
- kontentacja,
- nad miarę.

Dziś ich nie używamy. Również szyk drugiego zdania (*Kiedy to...*) jest charakterystyczny dla dawnej mowy.

DIALEKTYZACJA

Przekształcenie wypowiedzi na język ludności wiejskiej, charakterystyczny dla danego regionu. Taką mowę – np. typową dla wsi mazowieckich – nazywa się dialektem mazowieckim, a typową dla wielkopolskich – dialektem wielkopolskim. Dialekt różni się od mowy ogólnopolskiej głównie dźwiękową (brzmieniową) warstwą, czasem też słownictwem.

Charakterystyczny dla literatury ludowej; dotyczącej wsi lub opowiadającej o jej obyczajach.

TRUDNOŚĆ:

Aby oddać wiernie dialekt danego regionu, należałoby poprzedzić pisanie dokładnymi badaniami. Dlatego czasem w tekstach stylizowanych na dialekty występują pewne niezgodności „terytorialne”.

MISTRZ DIALEKTYZACJI:

Władysław Stanisław Reymont *Chłopi*

Pisarz stosuje tam dialekt łowicki. Spotykamy też w literaturze stylizację na gwarę góralską – np. w utworach Kazimierza Przerwy-Tetmajera albo księdza Tischnera.

Przykład:

Pytam sie góry, pytam sie lasy, ka sie popodziały starodawne casy.

Kazimierz Przerwa-Tetmajer *Janosik* Nędza Limanowski

NA CZYM POLEGA?

Zwróćcie uwagę na brzmienie słów:

- sie (nie: się),
- casy (nie: czasy),
- pytam (nie: pytają)
- to cechy typowe dla mowy góralskiej.

Również słowa *ka sie* zamiast ogólnopolskiego *gdzie się* – to elementy stylizacji.

SPRAWDŹ, KTO „STYLIZUJE”

Nie musi być stylizowany cały utwór.

• Może być na przykład tak, że narrator opowiada dzieje historyczne z punktu widzenia człowieka współczesnego – i tylko wypowiedzi bohaterów są wówczas poddawane stylizacji. Narracja odbywa się zaś w literackim języku autora.

• Podobnie może być z dialektyzacją – jeśli ktoś opisuje życie wsi „z zewnątrz”, sam może mówić ogólną polszczyzną, a tylko wypowiedzi bohaterów poddać dialektyzacji. Podobnie jest na przykład w *Chłopach* Reymonta – bohaterowie mówią gwarą łowicką. Narrator – czasem jej używa, a czasem posługuje się językiem literackim lub stylizacją młodopolską (typową dla swojej epoki).

Jest jeszcze jedna pułapka: choć utwór tak wygląda, wcale nie jest stylizacją. Taką wpadkę można sobie zafundować przy tekstach starych – na przykład Mikołaja Reja albo Jana Chryzostoma Paska. To nie są stylizacje – autorzy pisali językiem swoich czasów. Jeśli będziemy ich naśladować, to my dokonamy stylizacji – tak jak Sienkiewicz, który naśladował mowę Paska.

ARCHAIZM

- element języka dawnej epoki historycznej; wyraz lub sformułowanie, które jest przestarzałe, wyszło z użycia, zmieniło formę bądź zostało zastąpione przez inne, nowsze.

PODZIAŁ ARCHAIZMÓW:

- ➔ **wyrazowe** – czyli takie, które już nie występują w języku, zostały zastąpione przez wyrazy nowsze, np. *kmieć* – *chłop*, *jeno* – *tylko*, *lico* – *twarz*, *niewiasta* – *kobieta*,
- ➔ **fonetyczne** – czyli takie, które współcześnie inaczej wymawiamy, np. *sierce* – *serce*, *wiesele* – *wesele*, *poćciwy* – *pocziwy*,
- ➔ **gramatyczne/fleksyjne** – czyli takie, które współcześnie inaczej odmieniamy, tzn. przybierają dzisiaj inne końcówki, np. *znajdziem* – *znajdziemy*, *wilcy* – *wilki*, *ptaszki* – *ptaki*, *złączym się* – *złączymy się*,
- ➔ **słotwórcze** – czyli takie, które współcześnie inaczej tworzymy, tzn. wykorzystujemy inne formanty, np. *dzieweczka* – *dziewczynka*, *zbrodzień* – *zbrodniarz*, *uweselić* – *rozweselić*,
- ➔ **znaczeniowe** – czyli takie, które współcześnie znaczą coś innego niż dawniej, np. *rada* (dawniej – radość, zadowolenie), *zakon* (dawniej – prawo), *chłodnik* (dawniej – altanka),
- ➔ **składniowe** – czyli dotyczące budowy zdań – współcześnie inaczej tworzymy wypowiedzenia, m.in. nie umieszczamy orzeczenia na końcu zdania: *Ślubuję jej, iże stanąwszy w Krakowie powieszę powęż na gospodzie, a na niej kartkę, którą mi uczony w piśmie kleryk foremnie napisze: jako Panna Danuta Jurandówna najurodziwsza jest i najcnotliwsza między pannami, które we wszystkich królestwach bydlą. A kto by temu się sprzeciwił, z tym będę się potykał póty, póki sam nie zginę albo on nie zginie – chybaby w niewolę radziej poszedł.*

DIALEKT A GWARA

Często używane są zamiennie, nawet przez językoznawców.

- Tymczasem dialekt to określenie mowy typowej dla wsi danego regionu, większego, na przykład dla całej Wielkopolski.
- Gwara dotyczy mniejszego obszaru – na przykład tylko jednej lub kilku wsi. Choćby gwara Kabatków – typowa dla wsi koło Głównicz, należy do dialektu kaszubskiego. Gwary więc to takie „podzbiory” dialektów.

GWARA ŚRODOWISKOWA

– to coś innego niż gwara ludowa. To typ mowy charakterystyczny dla danego środowiska, zawodu. Pełno w niej słownictwa związanego z realiami danej grupy – np.

- w języku lekarzy znajdziemy mnóstwo słów w rodzaju: *diagnoza*, *profilaktyka*, *iniekcja*, *ekstrakcja* itp.
- w słowniku dziennikarzy: *korekta*, *redakcja*, *kolumny*, *justowanie*, *lid*, *śródtytuł* itp.

Dla obcych brzmi to trochę jak szyfr.

TEST

1. Przeczytaj fragment *Wesela* i wskaż, kto posługuje się gwarą, a kto używa języka literackiego:

Zosia: *Družba tańczy, proszę ze mną.*
Kasper: *Panienka obcasem wpada.*
Zosia: *A w kółeczko...*
Kasper: *Dookoła.*
Panienka se ta wesola.
Ano Kaśka będzie rada,
jak przestoi.

- a) Zosia b) Kasper

2. Na czym polega stylizacja w następującym tekście:

*Od orawskiej strony dujom zimne wiatry,
Śnieżek polatuje, osedziały Tatry!*
Kayimiery Przerwa-Tetmajer

- a) na użyciu rymu i rytmu,
b) na obecności nazw geograficznych: Tatry, orawska strona,
c) na przekształceniach brzmieniowych: *dujom*, *śnieżek*, *osedziały*,
d) nie ma tu w ogóle stylizacji.

3. Jakim terminem określisz powyższą stylizację:

- a) archaizacja, b) dialektyzacja, c) gwara środowiskowa

4. Czym różnią się stylizacje w przytoczonych niżej tekstach:

- A. *Prowda... prawda je i moja i twoja, i wszystkich, kuźdy ją mo... Prowda nie pies, coby ją jedyn wżion sobie na posterunek i ino lo siebie.*
Władysław Reymont *Zawierucha*
- B. *Medyk, medyk... Zaś by szlachecka córka, z samej krwi, miała pójść za człeka tak podlej kondycji?*
Henrzk Sienkiewicz *Potop*
- C. *Zaraz wbiję się w swoje dorosłe, urodzinowe ciuchy! (...) Mogę się ubierać tak, jak zechcę! Ubieram się oczywiście w „ciucharni”. Ile oni tam mają szykownych ciuchów, to aż głowa boli. Kosztują grosze, bo wszystko na wagę. Na Żabiance mamy trzy ciucharnie.*
Lucyna Legut *Miłość trzynastolatki*
- A. dialektyzacja
B. archaizacja
C. stylizacja na gwarę młodzieży

5. Stylizacja poniższego tekstu dokonana jest za pomocą:

- a) archaicznych wyrazów
b) wyrazów typowych dla środowiska
c) przekształceń fonetycznych

– *Na jedno musis przystać: abo się głodem zamórz, leb se o mur rozwal, abo kies chłop, kie mas sile w zylak i kościak, to se upatrż takie jedno misce w sobie, chyć sie onego pazurami – i trzym.*

6. Wskaż w tekście archaizmy:

To dziw, jakom ja cale życie tę białogłowską pleć lubił, a żeby tak powiedzieć za co, sam nie wiem, boć to lichy bywa i zdradliwe, i płoche... Jeny, że to mdle jako dzieci, więc niechże którą krzywda jakowaś spotyka, to aż ci serce z mizerykordii piszczy.
Henryk Sienkiewicz *Pan Wołodyjowski*

- a) *pleć*, *lichy*, *jeny*, *serce*
b) *białogłowska*, *płocha*, *jeny*, *mdle*, *mizerykordia*
c) *dziw*, *boć*, *jeny*, *jakowaś*
d) *dziw*, *lichy*, *jakowaś*, *serce*

AKCENT W JĘZYKU POLSKIM

AKCENT WYRAZOWY – wyróżnienie jednej z sylab w wyrazie poprzez mocniejsze jej wymówienie. W języku polskim akcent pada zazwyczaj na przedostatnią sylabę (**akcent paroksytoniczny**):

eg – za – min
gim – naz – jał – ny,
suk – ces,
szko – ła po – nad – gim – naz – jał – na,
re – a – li – zac – ja ma – rzeń.

WYJĄTKAMI OD TEJ REGUŁY SĄ:

1. Niektóre wyrazy obcego pochodzenia zakończone na **-yka**, **-ika**, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca, np.
ma-te-ma-ty-ka,
bo-ta-ni-ka,
dy-plo-ma-ty-ka.
2. Liczebniki od 400 do 900 zakończone na **-set**, **-sta**, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca, np.
czte-rys-a,
o-siem-set,
dzie-więć-set.
3. Formy 1. i 2. osoby liczby mnogiej czasu przeszłego czasowników trybu orzekającego, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca np.
o-bej-rze-liś-my,
prze-czy-ta-liś-my,
do-pin-go-wa – liś-cie.
4. Formy 1., 2. i 3. osoby liczby pojedynczej i 3. osoby liczby mnogiej trybu przypuszczającego, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca, np.
przy-go-ta-wał-bym,
o-po-wie-dział-byś,
pod-su-mo-wa – li-by.
5. Formy 1. i 2. osoby liczby mnogiej trybu przypuszczającego, w których akcent pada na czwartą sylabę od końca, np.
wę-dro-wa-li-byś-my,
prze-zy-wa-li-byś-cie,
u-szy-li-byś-my.
6. Niektóre skrótowce, w których akcent pada na ostatnią sylabę, np. ONZ (*o-en-zet*), PKO (*pe-ka-o*).
7. Rzeczowniki jednosylabowe poprzedzone cząstką **arcy-**, **wice-**, **eks-**, w których akcent pada na ostatnią sylabę, np.
wi-ce-mistrz,
ar-cy-mistrz,
eks-maż.
8. Rzeczowniki *Rzecz-pos-pa-li-ta* (akcent pada na trzecią sylabę od końca), *pre-zy-dent* (akcent pada na pierwszą sylabę).

Uwaga!
W języku polskim występują też wyrazy bezakcentowe, czyli takie, które nie mają własnego akcentu, ponieważ np. tworzą całość akcentową z wyrazem następnym bądź poprzednim. Należą do nich:

- przyimki jednosylabowe,
- spójniki,
- partykuła **nie**,
- jednosylabowe formy zaimków:
 - na **ko**-le,
 - **pro**-szę cię.

AKCENT ZDANIOWY – wyróżnienie jednego wyrazu w zdaniu poprzez mocniejsze jego wymówienie.

– **Monika** *odda tę książkę siostrze.* (Monika, a nie ktoś inny)
– **Monika** *odda tę książkę siostrze.* (odda, a nie pożyczczy czy sprzeda)
– **Monika** *odda tę książkę siostrze.* (tę właśnie, a nie inną)
– **Monika** *odda tę książkę siostrze.* (książkę, a nie zeszyt czy piórnik)
– **Monika** *odda tę książkę siostrze.* (siostrze, a nie komuś innemu)

INTONACJA ZDANIOWA
Intonacja zdaniowa – modulacja głosu, tj. wznoszenie się i opadanie głosu w obrębie zdania nadające wypowiedziom charakterystyczną linię melodyczną; w języku polskim ma charakter logiczny i emocjonalny – możemy za jej pomocą np.:

- uwydatnić nasze zdziwienie, radość, pogardę, złość, gniew, ironię, itp.;
- pozwala na odróżnianie zdań oznajmujących, pytających i rozkazujących
- oraz wypowiedzi pojedynczych od złożonych;

Różne rodzaje intonacji oznaczamy w piśmie za pomocą kropki, znaku zapytania, wykrzyknika.

- W zdaniach pytających intonacja jest rosnąca.
- W zdaniach rozkazujących – opadająca
- W zdaniach oznajmujących – rosnąco – opadająca.

Podobał ci się ten film?
Intonacja pod koniec zdania wznosi się. Zdanie odbierzemy słuchem jako pytające. Wznoszącą się intonację oznaczmy na piśmie za pomocą znaku zapytania.

Przyszła długo oczekiwana wiosna.
Intonacja lekko opada pod koniec zdania. Zdanie odbierzemy słuchem jako twierdzące. Na piśmie lekko opadającą intonację oznaczmy kropką.

Zabierz to ode mnie!
Intonacja opada pod koniec zdania nieco mocniej niż przy zdaniu oznajmującym. Zdanie odbierzemy słuchem jako wykrzyknikowe. Na piśmie ten rodzaj opadającej intonacji oznaczmy wykrzyknikiem.

HISTORIA – TEST

Wiek XVII – stulecie wojen

1. Zaznacz P (prawda) lub F (fałsz).

	P	F
a) W XVII – wiecznej Europie pokój panował tylko przez 7 lat.		
b) Wojna trzydziestoletnia (1618- 1648) była pierwszą wojną ogólnoeuropejską i zarazem ostatnią woj- ną religijną w Europie.		
c) Przyczyną wybuchu wojny trzydziestoletniej był konflikt między luteranami i kalwinami.		
d) Jednym ze skutków wojny trzydziestoletniej była śmierć 1/3 populacji Europy.		
e) Dzięki wojnie trzydziestoletniej Francja i Szwecja stały się mocarstwami europejskimi.		
f) Wojny prowadzone w XVII w. przyczyniły się do postępu w dziedzinie uzbrojenia i taktyki walki.		

Absolutyzm we Francji

1. Podpisz portrety. Do postaci dobierz odpowiednie pojęcie.

racja stanu, absolutyzm

A.

B.

2. Podaj definicje pojęć z polecenia 1.

racja stanu –

absolutyzm –

3. Odczytaj ukryte wśród liter powiedzenie. Napisz, kto jest jego autorem.

P	I	A	Ń	C	S	F	T	Ó	W	O	L	T	A	O	J	A
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

4. Symbol władzy absolutnej we Francji to

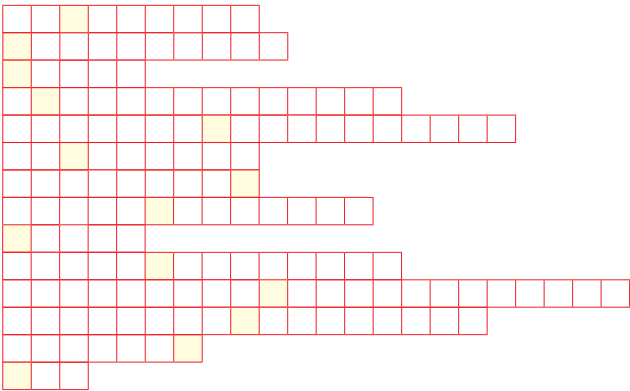
- A. stan Luizjana w USA.
- B. Akademia Francuska.
- C. kanadyjska prowincja Quebec.
- D. Wersal.

5. Podkreśl TAK lub NIE.

Monarcha absolutny bez zgody stanów mógł

- A. stanowić prawa, decydować o wojnie lub pokoju. TAK NIE
- B. uwięzić poddanego bez wyroku sądowego. TAK NIE
- C. mianować i odwoływać wedle upodobania urzędników państwowych. TAK NIE
- D. wykluczyć wybór władcy przez poddanych. TAK NIE

Od Anglii do Wielkiej Brytanii

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----

1. Rozwiąż krzyżówkę, odczytaj hasło i podaj jego wyjaśnienie.

- 1. Władca Francji sprzyjający wypędzonym z Anglii Stuartom.
- 2. Unia łącząca od 1603 r. Anglię i Szkocję.
- 3. Imię króla z dynastii Stuartów skazanego na karę śmierci w 1649r.
- 4. Charyzmatyczny dowódca armii angielskiej z czasów wojny domowej, purytanin.
- 5. Działania grup politycznych w celu zmiany rządu i jego polityki.
- 6. Ruch reformatorski w Kościele anglikańskim w XVII w. dążący do usunięcia z jego doktryn wszelkich cech katolicyzmu.
- 7. Ustrój panujący w Anglii po zakończeniu wojny domowej 1640 – 1649.
- 8. Jedna z grup społecznych w Anglii, dążąca do ograniczenia władzy królewskiej.
- 9. Imię króla Anglii z dynastii Stuartów, który przeszedł na katolicyzm.
- 10. Państwo utworzone w wyniku połączenia unia personalną Anglii i Szkocji w 1707 r.
- 11. System władzy w Anglii, który zaczął się kształtować po ponownym odsunięciu od władzy dynastii Stuartów w 1688r.
- 12. Bezkrwawy zamach stanu dokonany w Anglii w 1688r.
- 13. Przedstawiciel partii powstałej w Anglii w XVII w., zwolennik silniejszych rządów króla.
- 14. Przedstawiciel partii powstałej w Anglii w XVII w. , zwolennik silniejszej pozycji Parlamentu.

Królowie elekcyjni schyłku XVI w. i w. XVII

1. Uporządkuj elekcyjnych władców Polski w kolejności chronologicznej. Przyporządkuj im lata panowania.

- Michał Korybut Wiśniowiecki
- Jan II Kazimierz.....
- Zygmunt III Waza.....
- Jan III Sobieski.....
- Władysław IV.....

- a. 1648-1668 b. 1674 – 1696 c. 1632 – 1648
- d. 1587- 1632 e. 1669 – 1673

2. Wykreśl informacje, które nie odnoszą się do Jana Zamojskiego (1542 – 1605). Odgadnij, kto jest bohaterem wykreślonych wydarzeń.

- najwybitniejsza postać na polskiej scenie politycznej w pierwszych latach panowania Zygmunta III Wazy,
- jeden z najwybitniejszych polskich dowódców przełomu XVI i XVII w.,
- zdobywał wykształcenia na renomowanych uniwersytetach we Francji, Niemczech, Włoszech,
- pradziad króla Jana III Sobieskiego,
- przyczynił się do przeforsowania formuły wolnej elekcji po śmierci Zygmunta Augusta,
- stał na czele stronnictw popierających Stefana Batorego i Zygmunta III Wazę,
- rozgromił przeważające prawie 5- krotnie siły nieprzyjacielskie (35 tys. : ok. 7 tys.) w bitwie pod Kłuszynem (1610r.) w czasie wojny z Rosją,

- otrzymał najwyższe urzędy ministerialne w państwie: kanclerza i hetmana koronnego,
- założyciel Zamościa i Akademii Zamojskiej,
- właściciel 23 miast i 816 wsi,
- zginął, walcząc z Turkami, pod Cecorą,
- autor powiedzenia Pięknie i słodko [jest] umrzeć za ojczyznę.

3. Zaznacz P (prawda) lub F (fałsz).

	P	F
a) Wszyscy polscy królowie rządzący od 1573r. do upadku Rzeczypospolitej w XVIII w. byli królami elekcyjnymi.		
b) Prawo wyboru monarchy uzyskał ogół szlachty, tj. ok. 10% społeczeństwa.		
c) Formuła wolnej elekcji umożliwiała objęcie tronu tylko kandydatom z obcych dynastii i krajów.		
d) Okresy bezkrólewia były dla szlachty sprawdzianem politycznej odpowiedzialności za losy kraju.		
e) Długotrwałe kampanie wyborcze uniemożliwiały dokładne zapoznanie się z kandydatami do tronu.		
f) Dzięki wyborowi zagranicznego kandydata można było stworzyć sojusz z dynastią i państwem, z którego się wywodził.		
g) Najpoważniejszym niebezpieczeństwem okresów bezkrólewia były rozdwojone elekcje.		
h) Rozdwojone elekcje prowadziły do konfliktów wewnętrznych a nawet wojen domowych i interwencji obcych państw.		

4. Zygmunt III Waza został królem Polski, ponieważ

- A. był spokrewniony z dynastią Jagiellonów.
- B. zrezygnował z dziedziczenia korony szwedzkiej.
- C. obiecał przenieść stolicę kraju z Warszawy do Krakowa.
- D. zrezygnował z luteranizmu na rzecz katolicyzmu.

5. Przyporządkuj wydarzenia właściwym władcom, wpisz je do tabeli.

- a) syn Zygmunta III Wazy,
- b) więziony we Francji przez kardynała Richelieu pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Hiszpanii,
- c) spokrewniony z dynastią Jagiellonów,
- d) od 15 roku życia uczestniczył w obradach sejmowych,
- e) doskonale władał 4 językami: polskim, niemieckim, włoskim i łacińskim,
- f) w wieku 30 lat jako Snopkowski odbył podróż do Europy, by przygotować się lepiej do rządów,
- g) wicekról Portugalii,
- h) przygotowany do prowadzenia żołnierskiego trybu życia,
- i) wstąpił we Włoszech do zakonu jezuitów,
- j) otrzymał godność kardynalską,
- k) cieszył się sympatią szlachty

Władysław IV	Jan II Kazimierz

6. Michał Korybut Wiśniowiecki i Jan III Sobieski byli nazywani „królami Piastami”, bo

- A. wywodzili się z dynastii Piastów.
- B. ich żony wywodziły się z dynastii Piastów.
- C. ich pierwородni synowie otrzymali na chrzcie imię Piast.
- D. wywodzili się z rodzimych rodów magnackich.

Wojny Rzeczypospolitej z Rosją

1. Połącz pojęcie z definicją.

- a) bojar
- b) janczar

- 1. wielki właściciel ziemski na Rusi i Wołoszczyźnie
- 2.przedstawiciel papieża na dworze królewskim, księżącym lub cesarskim
- 3. najlepsza piechota turecka rekrutująca się spośród chłopców wziętych do niewoli podczas najazdów na kraje chrześcijańskie

2. Ułóż wydarzenia w ciąg przyczynowo – skutkowy.

- a) początek rządów dynastii Romanowów,
- b) wojna Zygmunta III Wazy z Rosją,
- c) dymitriada,
- d) wymarcie dynastii Rurykowiczów,
- e) pokój w Polanowie,
- f) wielka smuta

Powstanie kozackie

1. Uzupełnij tekst.

Kozacy, prawosławie, czajka, ruski, Sicz, własny samorząd, Turcja, organizacja wojskowa, , Morze Czarne

W II poł. XVI w. (a)....., na wschodniej Ukrainie, zaczęły powstawać grupy wolnej ludności wyznającej (b)..... i mówiącej językiem (c)..... Grupy te zwano (d)..... Ich głównym grodem był warowny obóz (e)..... Kozacy posiadali (f)..... i (g)....., które były uznawane przez władzę królewską. Pływali na zwinnych łodziach zwanych (h)..... Przeprawiali się na nich przez (i)....., łupiąc ziemie (j).....

2. Bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania kozackiego pod wodzą Bohdana Chmielnickiego nie było to, że

- A. duża część ukraińskiej magnaterii i zamożnej szlachty porzuciła prawosławie i , przechodząc na katolicyzm, przejmowała polski język i obyczaje.
- B. ukraińscy chłopci, w miarę nakładania na nich coraz wyższych świadczeń i pańszczyzny, czuli się wyzyskiwani, a chłopscy zbiegowie zasilali szeregi Kozaków.
- C. sejm postanowił zmniejszyć liczbę Kozaków rejestrowych.
- D. Kozacy w obronie południowo – wschodnich kresów Rzeczypospolitej musieli walczyć z Tatarami z chanatu krymskiego.

3. Połącz pojęcie z wyjaśnieniem:

- a) osełdec b) sejmitar c) szarawary d) pistolet
- 1. długi kaftan bez guzików
- 2. kosmyk włosów noszony na czubku ogolonej głowy
- 3. paradna szabla kozacka
- 4. szerokie, bufiaste spodnie z płótna

4. Uporządkuj wydarzenia w kolejności chronologicznej, wstawiając cyfry od 1 do 7.

- (a) Ugoda Chmielnickiego z Rosją w Perejasławiu w 1654r.
- (b)..... Klęska Polaków w bitwach nad Żółtymi Wodami, pod Korsuniem i Piławcami.
- (c)..... Rozejm w Andruszowie w 1667r.
- (d).....Bunt Kozaków pod wodzą Bohdana Chmielnickiego w styczniu 1648r.
- (e)..... Podpisanie ugody w Zborowie w 1649r.
- (f).....Śmierć Władysława IV.
- (g)..... Wojna Polski z Rosją.

Wojny ze Szwecją

1. Na diagramie odszukaj nazwiska i nazwy związane z wojnami Rzeczypospolitej ze Szwecją. Wpisz je pod diagramem. Tam, gdzie to będzie możliwe, dopisz datę lub uzupełnij nazwę własną.

W	C	E	H	Y	R	O	T	U	D	Ó	P	K	I	P	E	W	I	C	Z
A	S	D	K	F	I	G	R	C	H	H	J	K	L	O	A	L	S	M	D
G	Z	U	C	S	B	T	N	A	W	M	A	D	N	B	O	I	L	Ó	F
P	O	K	I	A	R	U	O	Y	T	L	G	R	U	S	E	T	W	A	W
J	A	S	A	D	F	S	N	G	H	A	J	G	K	L	Ó	R	A	A	S
Z	C	B	Z	Ó	A	D	H	C	R	N	E	W	I	E	R	T	C	K	I
M	I	O	N	A	C	Ś	L	I	Ż	Ó	Ł	W	A	K	D	A	S	T	P

- a)
- b)
- c)
- d)
- e)
- f)
- g)

2.Podaj dwie przyczyny i dwa skutki wojen polsko-szwedzkich.

Przyczyny

a)

b)

Skutki

a)

b)

Kryzys Rzeczypospolitej w połowie XVII w.

1. Uzasadnij, że wszystkie poniższe wydarzenia miały znaczący wpływ na sytuację w Rzeczypospolitej w XVII w.

a) abdykacja króla Jana Kazimierza –

b) zastosowanie zasady liberum veto –

c) wojny Rzeczypospolitej w XVII w. –

2. Wyjaśnij pojęcia:

rokosz –

abdykacja –

latyfundia –

3. Wyjaśnij znaczenie i pochodzenie powiedzenia *Dobry żart tymfa wart.*

.....
.....

Wojny Rzeczypospolitej z Turcją

1. Podkreśl właściwy ciąg przyczynowo- skutkowy.

A. układ w Buczacu – bitwa pod Cecorą – zwycięstwo pod Chocimiem - zdobycie twierdzy w Kamieńcu Podolskim – wybór Jana III Sobieskiego na króla Polski – zwycięstwo pod Wiedniem.

B. bitwa pod Cecorą – zdobycie twierdzy w Kamieńcu Podolskim – układ w Buczacu – zwycięstwo pod Chocimiem – wybór Jana III Sobieskiego na króla Polski – zwycięstwo pod Wiedniem.

C. zdobycie twierdzy w Kamieńcu Podolskim – wybór Jana III Sobieskiego na króla Polski – układ w Buczacu – bitwa pod Cecorą - zwycięstwo pod Chocimiem– zwycięstwo pod Wiedniem.

D. wybór Jana III Sobieskiego na króla Polski – zwycięstwo pod Chocimiem- bitwa pod Cecorą – zdobycie twierdzy w Kamieńcu Podolskim – układ w Buczacu– zwycięstwo pod Wiedniem.

2. Wydarzeniom przywołanym w poleceniu 1. przyporządkuj właściwe daty.

1620, 1672, 1673, 1674, 1683

3. Wyjaśnij, dlaczego układ w Buczacu był dla szlachty polskiej upokarzający?

.....
.....

4. Podaj min. 2 argumenty uzasadniające nadanie Janowi III Sobieskiemu przez Turków przydomka „Lew Lechistanu”.

–

–

–

ODPOWIEDZI

Wiek XVII – stulecie wojen

Odp.1 a) P, b) P, c) F, d) F, e) P, f) P

Absolutyzm we Francji

Odp. 1 A. Armand Richelieu – racja stanu; B. Ludwik XIV – absolutyzm

Odp. 2

racja stanu – wyższość interesu państwa nad innymi interesami i normami

absolutyzm – forma ustroju politycznego polegająca na skupieniu najwyższej władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądow- niczej w rękach króla

Odp. 3 *Państwo to ja* – Ludwik XIV Król Słońce” wypowiedział te słowa, wyrywając z ksiąg sądowych karty z zapisem nie- wygodnych dla władzy królewskiej wyroków.

Odp. 4 D.

Odp. 5 Wszystkie odpowiedzi – TAK

Od Anglii do Wielkiej Brytanii

Odp. 1 Hasło – Deklaracja Praw

Deklaracja Praw – akt prawny uchwalony w Anglii po „ślawetnej rewolucji” wykluczający katolików z prawa do dziedzicze- nia tronu, ograniczający władzę królewską i rozszerzający prawo Parlamentu; jedna z podstaw ustroju monarchiczno – parla- mentarnego.

Królowie elekcyjni schyłku XVI w. i w. XVII

Odp. 1

4. Michał Korybut Wiśniowiecki e.1669 – 1673

3. Jan II Kazimierz a. 1648-1668

1. Zygmunt III Waza d. 1587- 1632

5. Jan III Sobieski b. 1674 – 1696

2. Władysław IV c. 1632 – 1648

Odp. 2

Hetman Stanisław Żółkiewski (1547 – 1620):

- jeden z najwybitniejszych polskich dowódców przełomu XVI i XVII w.,

- pradziad króla Jana III Sobieskiego,

- rozgromił przeważające prawie 5- krotnie siły nieprzyjacielskie (35 tys. : ok. 7 tys.) w bitwie pod Kłuszynem (1610r.) w cza- sie wojny z Rosją,

- zginął, walcząc z Turkami, pod Cecorą,

- autor powiedzenia Pięknie i słodko [jest] umrzeć za ojczyznę.

Odp. 3 a) P, b) P, c) F, d) P, e) F, f) P, g) P, h) P;

Odp. 5 Władysław IV a), c), d), e), h), k); Jan II Kazimierz a), b), c), g), i), j)

Odp. 4 A.

Odp. 6 D.

Wojny Rzeczypospolitej z Rosją

Odp. 1 a) - 1, b) – 3; Odp. 2 d), f), c), b), a), e)

Powstanie kozackie

Odp. 1

(a) na Zaporozu (b) prawosławie, (c) ruskim, (d) Kozakami, (e) Sicz, (f) własny samorząd, (g) organizację wojskową, (h) czajkami, (i) Morze Czarne, (j) tureckie.

Odp. 2 D. Odp. 3 a) – 2, b) – 3, c) – 4; odp. d) i 1 nie mają odnośników;

Odp. 4 (a) 5, (b) 2, (c) 7, (d) 1, (e) 4, (f) 3, (g) 6

Wojny ze Szwecją

Odp. 1

a) Jan Karol Chodkiewicz, b) Kircholm - 1605, c) Gustaw Adolf Waza, d) Karol Gustaw, e) Jasna Góra - 1655, f) Stefan Czarniecki, g) Oliwa – 1660

Odp. 2

Przyczyny:

- brak zgody Zygmunta III Wazy na zrzeczenie się tytułu króla Szwecji,
- chęć umocnienia przez oba państwa wpływów nad Morzem Bałtyckim

Skutki:

- utrata przez Polskę większej części Inflant na rzecz Szwecji
- zrzeczenie się przez Jana Kazimierza Wazę tytułu króla Szwecji.

Kryzys Rzeczypospolitej w połowie XVII w.

Odp. 1

a) abdykacja króla Jana Kazimierza

Jerzy Lubomirski zorganizował przeciw Janowi Kazimierzowi rokosz, który przerodził się w 2-letnią wojnę domową. Mimo zwycięstwa, król niezadowolony z roszczeń magnatów, walki między nimi o wpływy polityczne, osłabienia władzy królewskiej, zrzekł się władzy i uprawnień. Po nim korona królewska przypadła słabemu i niezdecydowanemu Michałowi Korybutowi Wiśniowieckiemu, który nie potrafił przywrócić ładu w państwie.

b) zastosowanie zasady liberum veto

W 1652r. do obrad sejmowych wprowadzono zasadę liberum veto – *wolne nie pozwalam* stwarzającą każdemu posłowi możliwość zerwania lub zablokowania obrad sejmowych, jeśli nie zgadzał się ze zdaniem większości. Zasada liberum veto w II poł. XVII w. przyczyniła się do zrywania sejmów przed podjęciem jakichkolwiek decyzji. Powodowało to paraliż w życiu politycznym i przyczyniło się do zapewniania sobie coraz większych wpływów w państwie przez magnatów.

c) wojny Rzeczypospolitej w XVII w. – działania wojenne oraz towarzyszące im choroby i głód spowodowały śmierć prawie 1/3 ludności polsko-litewskiej. Brakowało rąk do pracy. Wymiar pańszczyzny zaczął wzrastać do 5 i więcej dni w tygodniu. Ogromne były także zniszczenia. Np. Szwedzi dokonali rabunku bezcennych dzieł sztuki i księgozbiorów. Straty ludnościowe i materialne prowadziły do kryzysu gospodarczego i finansowego. Skarb Rzeczypospolitej był pusty – spadły dochody z podatków i cel. Pogłębiała się inflacja.

Odp. 2 rokosz – bunt, zbrojne wystąpienie szlachty, zwykle przeciw królowi-elektowi w celach politycznych
abdykacja – dobrowolne lub wymuszone przedwczesne zrzeczenie się przez panującego władzy i uprawnień
latyfundia – rozległe majątki ziemskie należące do rodów magnackich

Odp. 3 Powiedzenie jest pochwałą dobrego żartu.

Andrzej Tymf to Niemiec – królewski mincerz, który za czasów panowania Jana Kazimierza wybijał polskie złotówki. Wpadł na pomysł produkcji monety z kilkukrotnie obniżoną zawartością srebra w stosunku do jej wartości nominalnej. I tak wybijana przez niego złotówka nominalnie warta 30 groszy w rzeczywistości, z powodu małej zawartości srebra, była warta 15 groszy.

Wojny Rzeczypospolitej z Turcją

Odp. 1 B.

Odp. 2 1620 - bitwa pod Cecorą
1672 – zdobycie twierdzy w Kamieńcu Podolskim
1672 – układ w Buczaczu
1673 – zwycięstwo pod Chocimiem
1674 – wybór Jana III Sobieskiego na króla Polski
1683 – zwycięstwo pod Wiedniem.

Odp. 3

Układ w Buczaczu oburzył szlachtę polską, ponieważ na mocy tego układu Polska zobowiązała się oddać Turkom duży obszar południowej Ukrainy, ale przede wszystkim stała się lennikiem tureckim, zobowiązując się płacić corocznie haracz sułtanowi.

Odp. 4

- Sobieski, dzięki talentom dowódczym, odniósł zwycięstwo nad armią turecką pod Chocimiem, wykorzystując polską jazdę, którą sam poprowadził do ataku. Z 30 tys. tureckich żołnierzy ocalały 4 tys.
- jako król Lechistanu (czyli Polski) unowocześnił polską armię, dozbierając m.in. oddziały piechoty w berdysze, zwiększając liczebność artylerii i lekkozbrojnej jazdy, pozostawiając decydującą rolę w natarciu – husarii.
- pokonał pod Wiedniem prawie 100-tysięczną armię turecką, dowodząc wojskami polsko-niemiecko-austriackimi liczącymi ok. 70 tys. żołnierzy.

Twoja przyszłość

Chcę zostać...

geologiem

• To studia dla tych, którzy nie lubią siedzieć na jednym miejscu, przekładać papierków z miejsca na miejsce i mieć wyznaczony czas pracy od ósmej do szesnastej.

• Ten kierunek spełni oczekiwania wszystkich tych, którzy cenią sobie naturę, przestrzeń i przygodę.

• To kierunek dla prawdziwych pasjonatów, ciekawych Ziemi, jej budowy i historii, ludzi kochających góry.

• Dostać się na geologię jest łatwo, żeby się utrzymać – potrzeba prawdziwej pasji.

Co będziesz robił

Przyszli geolodzy muszą oswoić się z tym, że ich praca będzie głównie polegała na chodzeniu, poszukiwaniu i dokumentowaniu złóż surowców mineralnych, kontrolowaniu umiejętnego eksploataowania zasobów wodnych i ich ochrony, geologicznym nadzorze budów dróg, zapór, itd. – te wszystkie zajęcia wymagają ciągłego bycia w ruchu.

Specyfika kierunku

Podobnie jak geografo- wie geolodzy uwielbiają włóczyć się po świecie. Najmodniejsze kierunki to Syberia, Kaukaz Mongolia, Maroko czy Indie. Niestety sami muszą sfinansować sobie takie wyjazdy, bo uczelni na to nie stać. Ale nie dbając o wielkie wygody i kombinując najtańsze połączenia lotnicze potrafią objechać kawał świata za przysłowiową złotówkę.

Po geologii możesz być

- Geologiem inżynierskim (sprawdza, czy w danym miejscu można wzniesć np. wieżowiec).
- Geologiem górniczym (bada np. zasobność złóż węgla).
- Geologiem złożowym (poszukuje np. ropy naftowej).
- Hydrogeologiem (specjalista od zasobów wodnych).
- Tektonikiem (potrafi przewidzieć ruchy tektoniczne, odpowiedzialne m.in. za trzęsienia ziemi).
- Mineralogiem (specjalista od minerałów).
- Paleontologiem (odkrywa skamieniałości roślin i zwierząt w prastarych złożach).

PREDYSPOZYCJE

• Zainteresowania! Trzeba mieć na prawdzie wielką pasję, aby godzinami poszukiwać agatu w jakimś kamieniołomie czy obstukiwać młotkiem skalne ściany w nadziei znalezienia szczątków karbońskich paproci.

• Większość pracy odbywa się w terenie, dlatego konieczny jest dobry stan zdrowia i niezła kondycja fizyczna.

• Kandydatów na geologów dyskwalifikują, m.in. daltonizm, poważne schorzenia kręgosłupa, epilepsja. Dobry wzrok potrzebny jest przy czytaniu i sporządzaniu map geologicznych, badaniu preparatów pod mikroskopem.

• Czasem przydają się nawet umiejętności alpinistyczne, kiedy trzeba opuścić się na linie wzdłuż ściany, w poszukiwaniu cennych okazów.

• Na studiach trzeba być systematycznym i wyrobić w sobie nawyk codziennego uczenia się. Jest to konieczne do opanowania tak obszernego materiału.

• W pracy konieczna jest cierpliwość i dokładność.

STUDIA

Tak jak na wielu innych kierunkach, najtrudniejszy jest pierwszy rok. Wtedy wykrusza się najwięcej ochotników.

Pierwszy rok

Czego będziesz się uczył na I roku? Oto najważniejsze zajęcia:

- wstęp do geologii,
- matematyka,
- chemia,
- fizyka,
- geochemia,
- hydrologia,
- geomorfologia,
- geologia dynamiczna,
- paleontologia (do wkucia historia Ziemi i setki skamieniałości),
- geologię czwartorzędu (zajęcia dotyczące rzeźb terenu)
- geometria przestrzenna

VINCENT VAN GOGH – „SŁONECZNIKI”

Gdyby tak przyszło Ci do głowy namalować ogórek - ten, który niestety nie śpiewa, ale leży sobie w pełnej krasie na srebrnym półmisku... byłaby to martwa natura. Widziałeś zapewne tysiąc razy takie malowidła: jabłka, winogrona, kosz kwiatów, (może być nawet krzesło albo „pobiesiadny” widok stołu: butelka wina, resztki jedzenia, niedopalki). To są obrazy zwane u nas martwą naturą, a po angielsku „still life”, co można przetłumaczyć jako ciche życie.

Do najsłynniejszych światowych dzieł tego nurtu należą z pewnością *Słoneczniki* Vincenta van Gogha. Czy nie wydają się Ci znajome? Może widziałeś je na ścianie u ciotki albo w jakimś biurze? Całkiem możliwe, bo to dość rozpowszechnione

w reprodukcjach dzieło. Oczywiście, że w reprodukcjach, bo na pewno my nie mamy takich ciotek-miliaredek, które stać byłoby na zawrotnie drogie dzieło van Gogha. I pomyśleć, że autor tylu bezcennych dziś płócien żył w biedzie i sprzedał tylko jeden obraz! Nie był szczęśliwy, cierpiał na chorobę psychiczną – raz, w ataku szalu, obciął sobie ucho. Tragicznie zakończył też życie – zastrzelił się pewnego lipcowego dnia 1890 roku... Ale był geniuszem.

Popatrz na te proste słoneczniki – to prawdziwa ikebana (to znaczy japońska sztuka układania kwiatów). Jaka to tam martwa natura, skoro one patrzą na nas i wręcz śmieją się z głębi swojego słonecznego świata!